

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI
HUNFALVY PÁL.

TIZENKETTEDIK KÖTET.

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST, 1875.

A M. T. AKADEMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia bérházában.)

A mythos-tudomány jelen állásáról és új problémáiról.

I.

Igen régi idők óta foglalkozik a tudomány azzal, hogy számot adjon a régi népek mythosairól és kimutassa azt, mit értettek velők azok, a kiknek száján legelőször fordultak meg azon képzetek kifejezései, melyek az úgynévezett *mythologiák* elemeit teszik. De ámbár már *Herodotos* és a *stoicus* bölcsészek óta mai napig majd csaknem minden nemzedék és minden iskola előteremtett egy-egy rendszert, melynek alapján volnának a régi mythosok magyarázandók és értendők: ámbár éppen a legutolsó századnak igen sok jeles elméje a mythosok értelmezésén fáradozott: mégis bátran mondhatjuk, hogy a *mythos-tudomány* alig állíthatná magát idősebbnek mint huszonöt évesnek. Mert ismervén azt a rendszert, melyet az illető szak tudósai alkalmaznak ez idő szerint a mythos-magyarázat terén, semmi esetre sem illethetjük a *tudomány* nevével azon hóbortos kísérleteket, melyeket a múlt századok előteremtettek.

Mit szóljunk — hogy a régieket ne is említsük — arról az egész iskoláról, melynek élén *Creuzer* áll zürzavaros *symbolicájával*, és mely félig örült végleteiben, mint pl. *Nork* műveiben, mutatja be a világnak azt a szomorú tanulságot, hogy mily hibát követ el az ember akkor, midőn a dolgozó szoba csendes magányában az emberi társadalom legnaivabb fokaira akar tukmálni oly képzeteket, melyek az illető tudós agyvelejében születtek, és melyek már bonyolódottságuknál fogva is arra mutatnak, hogy így az ő korban okos ember semmi esetre nem gondolhatott? Mit szóljunk *Schelling* mély elméleteiről, a ki saját egyéni gondolkodásának fejlődését belevitte az ő korba és a mythosalkotó emberiségből egy theologiai facultást csinált — és még hozzá olyat, melyet mindennek, csak *okosnak* nem nevezhetnénk? Mit mondjunk azokról, kik a dolgot úgy képzelik, hogy az egyes népek természettudósai afféle akadémiákban vagy

természettudományi társulatokban megfejtettek legyen a természet talányait, felderítették legyen a tüneményekben nyilvánuló törvényeket, és ezen talányok megoldását és ezen törvények kifejezését hogy eltitkolják a nagy tömeg elől, azon hieroglyphicus nyelvhez folyamodtak, melynek inventára a mythológiákban fekszik előttünk, egyszersmind életet adván azon vallási rendszereknek, melyet ugyan-ezen bölcsek vagy utódaik a nagy tömeg fékentartására költöttek?

Kedvelt egy kifejezés volt minden korban ez a szó »tömeg«, oly szó, melynél inkább soha semmi nem degradálhatta az emberiséget! És épen ezért minden hypothesis között legjobban fogott a legutolsó.

Századunk elején oly halmazával rendelkeztek már a hozzávetéseknek, a rendszereknek, a legfinomabbnál finomabbul kigondolt subtilitásoknak a mythologia terén, hogy — és ez az emberi nem józan izlésének tiszteletére legyen felémlítve — *Hermann Gottfried* német tanárnak, a hírneves lipcei philologusnak, már senki sem akarta elhinni, hogy csakugyan komoly állításai azok, a miket a görög mondákról koczkaztatott; azt gondolták, hogy tréfál, hogy bolondot üz collegáival; pedig nem az ő hypothesisai a legvadabbak ezen agyonkínzott tudományban. Látott, hallott a világ azoknál sokkal furcsábbakat: lát azoknál vadabbakat évtizedekkel *Hermann* halála után is, oly időben, midőn a sok zagyalékosból már kikelt egy oly rendszer, mely egyszerűségénél fogva is az igazság bélyegét hordja homlokán, és melyet nem czáfolhatott meg senki, a kinek a régiségtudomány apró részletességei között megmaradt azon izlése és lélektani tapintata, melyek nélkül történeti kérdésekhez hozzászólni nem igen lehet. És hogy az új módszer világossága nem takarított el minden homályt, mely ezen tudományban még mindig összezavarhatná a fogalmakat, azt legjobban mutatja *Braun Gyula*, a pár évvel ezelőtt meghalt müncheni régész és műtörténelem-író, ki midőn összes tudományos gondolkodását egy ábrándos pontra építé, a mythos tudományát is új zavarba döntette volna, ha akadtak volna hívei. *Braun* még 1864-ben a világ összes mondáit le egészen az indián törzsekig, *Aegyptusból* származtatja és a hieroglyph emlékek tartalmát azon elferdítésekkel, melyeknek ily nagyszerű eszmevándorlások természetesen mindig ki vannak téve, *Chaldaea* közvetítése folytán fel akarja találni mindenütt, a miről akár a régi írók tudósításaiból, akár csak a későbbi

rabbik, egyházatyák stb. vagy éppen az apokryph hamisítók állításai alapján tudomásunk van. Bebarangolja Tolnát, Baranyát, hogy midőn *egységet* és *világosságot* akar előállítani, oly eszmezavart, oly bábeli chaoszt hagyjon maga után, a minőhöz hasonlót sem *Creuzer*, sem *Nork*, sem *Görres* nem voltak képesek eredményezni *).

Nem mutatkozott ezen téren semmi *fejlődés*. Mig a természeti ismeretek a legrégibb időktől fogva egészen napjainkig, történeti folytonossággal haladtak, úgy hogy az egyik nemzedék elődeinek munkálatait haladta meg, és a táguló tapasztalat, a szélesbedő látkör mértéke szerint vitte fokonkint előbbre az ismeretet, mindig egy-egy világosságot terjesztő eszmét hagyván hátra szövétnekül a következő nemzedéknek; mig az erkölcsi, társadalmi és politikai világnézet következetes haladással s nemzedékek *összefüggő* és elejétől kezdve napjainkig *egységes* szellemi munkálata útján küzdött fel magát a mi korunk magaslatáig: addig a mythos-tudomány történetében semmiféle haladást nem észlelhetünk, és azért kellett megvonnunk a *tudomány* nevét azon száz meg száz kísérlettől, melyet ezen tágas mezőn tettek. *Braun* a maga hypothesisét éppen oly joggal küldhette volna világnak *Euhemer*os korszakában, és *Euhemer*os rendszere nem lett volna nevetségesebb *Creuzer* idejében, mint volt századokkal előtte. Csak az *apparatus* bővült, a későbbi több könyvvel rendelkezett, több adatot ismert mint elődje, hallatlanabb combinációkkal lépett fel: de egészben véve nem *fejlesztett* semmit, nem juttatta az ismereteket *magasabb* álláspontra, nem teremtett új eszméket, csak *másokat* kockáztatott, csak bővítette a rosz hypothesisek lomtárát.

Azonban volt egy egyetlen pont, melyben haladás mutatkozott némileg, oly haladás, mely hogy magunk is meghaladtuk, egyik legnagyobb jótéteménye századunk legutolsó tizedeinek. Mondottam már, hogy legszivesebben hajoltak az emberek azon hypothesishez, miszerint a mythológiákban természettudományi titkok volnának lerakva, melyeket a tudatlan, éretlen *tömegnek* csak ily mythologicus hüvelyben akartak volna a régi bölcsek nyilvánítani, hogy megértsék a kiknek való, és ne tudják meg valójukat azok, a kiknek az

*) *Naturgeschichte der Sage*. Rückführung aller religiösen Ideen, Sagen, Systeme auf ihren gemeinsamen Stammbaum und ihre letzte Wurzel von *Julius Braun*. (2 kötet. München, 1864—5.).

igazság talán megárthatna. Ezen természettani magyarázat, — melyet már a stoicus bölcsek is megkísérlettek, midőn a mythológiát *ex ratione physica* *) akarták értelmezni, — csakugyan alkalmazkodott az egyes korszakok természettudományi nézeteihez, és változott haladásaikkal együtt. »Az alchymia virágzásának idejében« mondja **) *Schelling* ezen tudomány avatottjai a trójai háborút az úgynevezett *philosophiai processussal* azonosíthatták, még etymológiákkal is támogatván az efféle magyarázatokat, olyanokkal, melyek mindenesetre valószínűsége nézve nem állnak a mai nap divó szöfejtegetések mögött. Mert *Helené*, a ki végett a trójai háború támadt, nem egyéb mint *Séléné* ***), a hold, mely viszont az *ezüstnek* vegytani jele. *Ilios* pedig, a szent város, szintoly világosan mutat *Hélios*-ra, a napra, mely az alchymiában *aranyat* jelent. Midőn az antiphlogisticus vegytan keltett általános figyelmet, a görögök férfi- és nőisteneit ezen vegytan elemeinek tekintették, a mindeneket közvetítő *Aphroditében* pedig az *élenyt*, mely minden természeti processusnak előidéző oka, szemlélték.«

A dolognak veleje az, hogy kiki a saját esze járását akarta reá tukmálni a régiekre, mert hiszen ez volt a középkornak, mely némelyek fejében még a legujabb korig is uralkodik, világfelfogása, hogy nem haladunk, hanem süllyedünk, és hogy az igaz ismeretek összességét, a valódi erkölcs délpontját, a régiségben kell keresnünk, a mely mindezzel birt, míg az emberiség fokonként elfelejtette azokat, lebukott erről.

II.

Körülbelül ily felfogások uralkodtak a mythologia terén akkor, midőn a mythosnak egy új, addig ismeretlen iránya tűnt fel az irodalmi felfedezésekben oly gazdag századunk látkörén: az *ind monda*.

*) Cicero *De natura deorum* III. 24. . . . »eos enim qui Di appellantur rerum naturas esse non figuras deorum« II. 24. »Alia quoque ex ratione et quidem physica, magna fluxit multitudo Deorum qui induti specie humana fabulas poetis suppeditaverunt, hominum autem vitam superstitione omni refererunt.« . . . »Physica ratio non inelegans inclusa est in impiis fabulas.«

**) *Einleitung in die Philosophie der Mythologie*. (Összes műveinek Cottaféle kiadásában. 1856. II. Abtheilung I. kötet p. 29.)

***), Mely eset véletlenül hangtani jogosultsággal bír, és az új mythosmagyarázó módszer által minden kétségen fölé van helyezve.

Valamint a szanszkrit nyelv ismerete megteremtette az *összehasonlító nyelvészet* tudományát, midőn bemutatta az árja nyelvek viszonylagosan legrégibb fejlődési fokát és irányt adott a nyelvtények történeti tárgyalásának: úgy a régi szanszkrit irodalom megismerése, lényegesen elősegítve a már megállapított összehasonlító nyelvészet által, a görög-római mythos-körnek is felismerteté ind hasonmásait teljesebb, eredetibb és ennél fogva az elemzés tekintetéből hozzáférhetőbb alakban. Továbbá, valamint az összehasonlító nyelvészet alapján felismerhettük, hogy az összes árja csoport ugyanazon (mindenesetre csak abstract) nyelvnek beszéli dialectusait: úgy a veda hymnuszok megismerése legelőször vezetett azon úttörő gondolatra, hogy az összes árja mythos-kincs eszmei tartalma, anyaga ugyanazonos. De nemcsak erre, hanem még azon szembeötlő tüneményre is, hogy a görög-római mythos legelőkelőbb alakjai ugyanazon nevekkel vannak megnevezve mint az ind mythos megfelelő alakjai, és hogy ezen nevek ugyanazon viszonyban állnak egymáshoz, és ugyanazon hangtörvények szerint függnék egymástól, mint az árja nyelvkinés egyéb legősiebb tagjai.

Mind ott találjuk őket, a görög mythologia csudálatos alakjait, a szanszkrit hymnuszokban, oly teljességgel és oly prototypikus fokon, miszerint csuda, hogy akadtak mégis számosan, kik — mint a már fennemlített *Braun* — »a nyelvészczéh« kényekedvéből eredőnek és csak »önkésztette hangtörvényeikre« támaszkodóknak nevezték azon eredményeket, melyeket az új nyelvészet szorosan történeti módszerrel és mindig kivétel nélkül érvényesülő törvények alapján mutatott ki. *Kuhn Alberté*, a berlini tudósé, azon érdem, hogy legelőször vetette meg alapját ezen most már el nem tagadható ismereteknek, és joggal mondhatjuk, hogy mythos tudomány csak azóta létezik, mióta a nevezett tudós »*Über die Herabkunft des Feuer's und des Göttertrankes bei den Indogermanen*« (1859) című munkájában legelőször mutatta meg egy széles adatkörön az új módszer menetét, irányát, céljait. Lehetetlen azonban nem említenünk mint *Kuhn* elődjét még *Grimm Jakabot*, ki még mielőtt az árja mythos fogalma megszületett volna, a mythos egységét germán téren mutatta ki.

Az új mythos-magyarázó módszernek tehát ez a legközvetlenebb oldala: a *nyelvészeti, az összehasonlító*; és innen van, hogy ezen módszer az *összehasonlító mythos-tudomány* neve alatt mutatta

be magát, minthogy elsőleges iránya és célja abban központosult, hogy azok, kik hozzá szöloottak, az *összehasonlító* nyelvtudomány biztos törvényeinek fonalán mutatták ki az árja népek körén belül a *mythos-kincsek* egyazonosságát. De lehetetlen volt, hogy ezen úttörő kutatások egyszersmind világot ne vetnének a *mythos* tulajdonképeni tartalmára, eredeti értelmére.

A *mythos*okban szereplő alakok azon hymnusokban és epókban, melyekből reájuk vonatkozó ismereteinket meritjük, már *hússal vérrel bíró személyekként* lépnek elének, mint *istenek*, mint *hősök*. Világos, hogy se istenek, se hősök nem lehettek az emberi nem legeslegelső képzetei; kétséget pedig nem szenvedhet, hogy a nyelvben és a *mythosban* birjuk az emberiség legelső, legősiebb szellemi munkálatát: azok az emberiség lelki életének legrégibb lenyomatai. De semmiféle képzet nem jut az ember szellemébe önmagától és a nélkül, hogy keletkezésének valami *szemlélet* okot ne szolgáltatót volna. Minden képzet valami anyagi behatás következménye. A mondai képzetek tehát okvetlenül visszamutatnak az anyagi világ tüneményei közül azokra, melyek köztük a legszembetölőbbek és melyek legelőször indíthatták az épen ébredő, és a külvilágot magával ellentétbe helyező emberi szellemet arra, hogy azokat a saját módja szerint felfogja, és midőn felfogja, róluk valamit *mondjon*, szóval *megnevezze* azokat, és midőn azokon változásokat tapasztal, róluk *ítéletet* alkosson. Az anyagi világ tüneményei közül gondolhatunk-e első sorban másra, mint azon nagyszerű égi tüneményekre, melyek az embert legelőször ösztönözhatték arra, hogy róluk fogalmat alkosson, azon magasztos természeti változásokra, melyek az emberi nem keletkezése óta legjelentékenyebben foglalkoztatják a közönséges ember elméjét.

Ott lehetnek csak ennélfogva a *mythos*nak is elemei; és az árja *mythos*anyag átkutatása fényesen igazolja ezen elméletet. Azt látjuk ugyanis, hogy mindazon istennevek és nösnevek, melyeket Homérosból és Hesiodból ismerünk, sajátképen nem *tulajdonnevek*, hanem ép oly *appellativ* nevek, mint akár e szavaink: fényes, világos, bolyongó, siető, futó stb., és hogy ezek nem egyebek, mint sokoldalú nevei a napnak s az égnek, végre hogy feltaláljuk őket egymásnak mind hangtanilag, mind értelem tekintetében tökéletesen megfelelő módon a görög költészetben épen úgy mint az ind hymnusokban, vagy legalább is az ind nyelvben. Hogy példát hozzak fel: ha veszem

Uranos-t egyrészt és a szanszkrit *Varúdat*, úgy a hangtörvények alapján azt találom, hogy e két név azonos és hogy (szkr. *Var* = befödni) annyit jelentenek mindketten: *a befödő*, tudniillik a setét égi boltozat, a setétség. Épen úgy a *Daphne* neve a görögben nem egyéb mint az ind *Ahana*, mely egy régiebb *Dahaná*-ból lett, és mely annyit jelent: a fényes *hajnal*.

De azon anyag, mely fölött a mythos-kutatók és nyelvészek rendelkeznek, nem enged mindig ily kétoldalu azonosítást. Ilyenkor maga a görög vagy maga az ind költészet is szokott elegendő támpontot szolgáltatni a mythosi alak megértésére. Hogy mit jelent e szó *Apollo*, azt ma már nehéz megtudni, de ha ott látom, hogy *Apollo Xanthos* (sárgá)-nak neveztetik, vagy hogy a görög hymnusköltő azt mondja róla: *Délios* (a fénylő) és *Lykegenés* (a világosságból született): úgy látom, hogy *Apollo* csak a napnak lehet egyik neve. Ez csak egy pár rövid példa az összehasonlító mythos-magyarázat köréből, és nem is a legcsattanósabbak közül való, mert nem tarthattam alkalmasnak e »Közleményekben« reproducéálni *Kuhn* és *Müller Miksa* mindazon szellemdús magyarázatait, melyek által a mythos-magyarázatot az exact tudományok sorába emelték. És különösen az utóbbi az érdem, hogy az összehasonlító mythos-tudományt az árja körön belül a lehető legszélesebb alapra fektette, és annak eredményeit előadásának vonzó modora és könnyed folyása által a szak tudósok szűkebb körén túl, a művelt közönség között népszerűsítette. Úgy gondolom, mindenki legkönnyebben győződhetik meg ezen összehasonlító mythos-módszer exactságáról és arról, hogy ezen módszer, midőn biztos alapra fektette és szilárd törvényekből vonja le az emberi szellem legősiebb tartalmát és munkáját, legelőször szabadította fel a mythos-értelmezés széles terét az önkényes elmefuttatásoktól: ha nem sajnálja elolvasni *Müller*-nek *essay*-ét »az összehasonlító mythos-tudományról.« *) Ott oly széles és oly vonzó kombinációkban egybeállított példa- és adattárt fog találni, hogy azonnal el fognak oszlani mindazon kételyei, melyekkel talán első hallásra ezen módszer irányában viseltetik.

Az összehasonlító — vagy mondjuk inkább *lélektani* — mythos-rendszer nem elégszik meg azzal, hogy felderítse az egyes mythosi alakok jelentését és érteményét, hanem tisztába hozza egy-

*) *Essays* (német fordítás). Lipse, 1860. II. kötet. 1—128. l.

szersmind azon viszonyokat és vonatkozásokat is, melyekbe a mythológiákban az egyes alakok egymáshoz lépnek.

Apollo szerette Daphnét, Daphné megszökik előtte és babérfává változik, meghal a mint Apollo meg akarja ölelni. — »Min-denki,« ügymond Müller, »a kinek szeme van, hogy lásson, és szive, hogy érezzen a természettel, mint a régi korok költői éreztek vele, még ma is láthatja naponkint, hogyan siet a hajnalpir mindennap az égboltozaton, hogy eltűnjék, midőn a szerelmesen utána futó nap készül megölelésére.« (82. lap).

És hogy babérfává változik, az egy későbbi görög vonása ezen általános árja mondának, minthogy a görög nyelvben a babért daphné-nak hitták.

»Endymión, egy kitünő szépségű fiatal ember, Seléné által álomba ringattatik azért, hogy Seléné őt zavartalanul megcsókolhassa.« *Endymión* (endýō = a víz alá bukni), a tengerbe bukó le-áldozó nap fölött nem látjuk-e minden éjjel szerelmesen ragyogni Selénét a holdat? És ezen Endymion nem-e *Kalykének* (kalýptō = eltakarni) az eltakarónak, a mindent elfödő éjjelnek a gyermeke?

De nemcsak szerelmeseket látunk a mythosokban, látunk ott *harczokat* is; mert hogy ne hatott volna az emberre az a szenvedélyes háboru, melyet a fényes nap ví a setét fellegekkel, vagy a nappal az éjjellel, midőn

»A szőke reg a barna éj

Kétes csatában küzködik.« ? (Arany).

Mert Herakles, Theseus, Odysseus, kik küzdenek és szenvednek, nem jelölnek mindjárt eredetileg személyeket, hanem mint az összehasonlító nyelvtudomány kimutatta, csak nevei a száz meg száz nevezettel bíró napnak, mely naponkint megküzd a setétséggel, a felhővel, az esővel stb., mely midőn az égboltozatáról letűnik, tengerre száll, vagy az alvilágba indul, hogy ismét más munkák végzésére és új harcok küzdésére újra meg újra megjelenjék a lát-határon.

Nehezemre esik csak ily kevés és rövid példákkal beelégednem, mert attól tartok, hogy olvasóim közül azokban, kik tán még nem foglalkoztak közelebbről az új mythos-tudomány eredményeivel, nem bírok felkölteni ezen módszer iránt annyi hitelt, a mennyit megérdemel.

De hogyan hozhatnék fel több példát? Hisz akkor mindjárt le kellene fordítanom egész terjedelmében Müller értekezését! Azt mégis meg kell említeni, hogy az új mythos-módszer képviselői ezen fejtegetéseiket távolról sem értik úgy, mintha Apollo és Herakles *jelképei* (symbolumjai) volnának a napnak, Daphné, Eurydiké a hajnalnak stb. Semmi esetre! E nevek, és száz meg száz egyéb név, nem *jelképezik* a napot, a hajnalt stb., hanem épen úgy *jelölik*, *megnevezik* e tüneményeket, mint a megfelelő magyar vagy latin szók, épen úgy mint sol, lux stb. Így értette az ember e mondai kifejezéseket akkor, midőn legelőször ejtette ki azokat, és az emberi szellem fejlődésének csak egy második foka az, melyen állva megfeleledkezett e szavak eredeti jelentéséről és azokat tulajdonnevekként, és azt, a mit jelölnek, élő személyekként fogta fel. És ezen személyesítése a mythosi alakoknak, melylyel együtt egyszersmind a régi *vallásnak* is meg volt vetve első alapja, a nyelvfejlődés egy jelentékeny mozzanatával áll összefüggésben: a *synonymia apadásával*.

A régi ember, midőn estve a napot leáldozni látta, midőn teszem a tengerparton lakó úgy látta, hogy a nap a tengerbe süllyed és nemsokára ezután a hold fénye tűnik fel az égboltozaton, e két tünemény között okszerűségi viszonyt képzelt. A nap elszökik a hold elől, mely őt szereti, víz alá bukkanik, hogy elrejtse magát, a hold pedig örökdik a tenger színe fölött, míg várásából kifradva oda hagyja helyét. Ugyancsak midőn a nap leáldozik, a nappal tiszta kék eget vörös színben látja. A nap harczott tehát a setéttséggel és iszonyu vereséget szenvedett, ott van a vér a veres égbolton, melyről a nap leszorult és melyet most a setéttség nagy táborra faglal el. És midőn reggel a világosság ismét győzedelmeskedett a setéttség fölött, a mely minthogy a reggelt megelőzi, annak atyja: *Oedipus* megöli saját apját (*Laiost*), és midőn estve ugyancsak *Oedipus* egyesül az alkonyattal, mely alkonyat az éj neje, akkor *Oedipus* nőül veszi apja feleségét. Hogy *Oedipus*, *Laios*. *Jokaste* csakugyan azt jelölik, a miknek a mythos-tudomány mondja azokat, az összehasonlító nyelvészeti alapon bebizonyítható, mert matematikai bizonyossággal van kimutatva, hogy ezen nevek csakugyan mást nem jelölhetnek, mint épen ama fogalmakat. A régi ember a mindig más-más körülményekbe kerülő, és minden egyes tapasztalat alkalmával más-más képzeletre és viszonyításra okot szolgáltató napot, ezen

viszonyokhoz és körülményekhez képest más-más névvel nevezi, és nem juttathatja még öntudata elé, hogy tulajdonképen csak egy alanyval van dolga. Innen van az a szám- és szertelen név, az a gazdag synonymia, melyvel a mythos tárgyait megnevezi. De a szellemfejlődésének történetében egy fontos fordulópont az, midőn a különféle jelek alapján elnevezett tárgy azonossága is az öntudat elé jut. A midőn ezen fordulópont beáll, okvetlenül egy név ragadtatik ki a sok közül és megmarad állandó neve a tárgynak, úgy hogy a többi név jelentése lassan-lassan kihal az ember öntudatából. A synonymiának ezen redukáltatása okozta azt, hogy ezen jelentést vesztett neveket a későbbi ember tulajdonnevekként tárgyalta, hogy midőn a hajnal számos jelei közül felkapta az *Eos*-t, *Daphné*, *Eürydiké*, *Eürüphaessa* és még több *Eürü*-vel összetett név, mely mind annyit jelent, hogy a *messze* (εἶς) *fénylő*, tulajdonnévvé, személynévvé lettek, és azon természetes viszony, mely a hajnal és más tünemények között forog fenn, *genealogicus* viszonyyná változott. Mi egyszerűbb mint az, hogy *Eürüphaessa* anyja *Héliosnak*, hogy a messzire fénylő hajnaltól születik a nap; vagy hogy *Eürüdiké* lánya a vízbe süllyedt *Endymion*-nak?

Az összehasonlító nyelvtudomány ezen neveket mind megmagyarázta és a mythos eredeti magvát kihámozta azon mondai hűvelyből, melybe burkolva van. A trójai háború, az argonauták utazása az arany gyapjuért, az Odysseus kóborlásai és számtalan kalandjai, a Herakles tizenkét munkája csupa oly dolgok, melyeket minden nap látunk végbe menni az égen, ha a régi ember szemével pillantunk a magasba. És a régi ember csakugyan úgy is látta minden nap és mythosában, mely nem akart sem mese sem bölcsesség lenni, hanem pusztá constatalása annak, a mit és a hogyan észlelte, egyszerű szókba öntötte ezen szemléletét. Csakhogy később, midőn ezen kifejezések érthetetlenekké váltak, kész volt a mese, és azt a mit Herakles minden nap véghez visz, hogy megöli az éj szörnyeit, azt a mesében *egyszer mindenkorra teszi*.

A mythos ezen felfogása és magyarázása pusztán nyelvészeti alapon keletkezett. Ahhoz nem kell nagy philosophia, hogy az ember belássa, hogy oly nevek, minők a mythosban szereplők, pusztá széleynék nem lehetnek eredményei, és még kevésbé az, hogy pusztá szeszély alapján nem fordulhatnak elő ugyanazon szereppel felruházza Indiában és Hellásban. De azt, a mit a nyelvész a mythos

jelentésére nézve tisztába hozott, azt a philosophia még erősebb és szélesebb alapra fekteté, midőn kimutató, hogy a nyelvészet által tisztába hozott mythos-alkatás *lélektanilag* véve egyik szükséges formája az emberi szellem fejlődésének, a mely nélkül sem a nyelv alakulása, sem pedig a gondolkodás későbbi fokai meg nem érthetők. És ezen pszichologiai megalapítás, mely körül különösen *Steinthal*-nak vannak nagy érdemei *), annál biztosabbá tette a nyelvészeti módszert is és emelte ezen nyelvészkedő mythos-tudománynak hitelességét. Ma már kevés lényeges és számbavehető vitapont létezik a mythos-tudomány kérdéseire nézve az illető kutatók között. Az egész az, hogy némelyek tágasabb tért engednek a *zivatarnak*, a *villámnak* stb. **) mint *Müller* és *Kuhn*, míg Angliában *Cox* egy tudós *Reverend* szorosán ragaszkodik *Müller* álláspontjához, melyet széles tudománynyal irt két kötetben ***) bőven kidolgozott és egy pár kisebb könyvben népszerűsített, sőt az iskolai oktatásba is bevezetett.

De a részletekben való eltérés mellett minden józan mythos-tudós azon igazságot megdönthetlen alapjának vallja a mythos-tudománynak, hogy 1) az árja mythosok nem egyebek, mint legrégebbi szólása az árja fajnak a természetben végbe menő mindennapi tüneményekről, és hogy 2) a mythosban előforduló nevek eredetileg nem mások, mint régi elnevezései ezen tüneményeknek, és hogy ennél fogva a többi nyelvanyag rovatába tartoznak s az erre alkalmazott nyelvészeti módszer által érthetők meg.

Ezen Európa éjszaki részéből kiindult módszer Európa déli részének nem rég egy igen lényeges gazdagodást köszön. Azon munkát értem, melyet a szellemdús olasz tanár *Angelo de Gubernatis* angol nyelven irt ****) (már németre is le van fordítva) és melyről gróf *Kuün Géza* úr a »*Budapesti Szemlé*«-ben nem rég megemlékezett.

*) A *Zeitschrift für Völkerpsychologie* számos cikkében.

**) Különösen *Schwarz*, *Kuhn* sógora és munkatársa, (*Der Ursprung der Mythologie*, Berlin, 1860) és *Sonne*, *Mond und Sterne*. (Berlin, 1864.), valamint a *Revue linguistique* által képviselt *francia* iskola, különösen *Bréal*. Ide tartozik még maga *Steinthal* is.

***) *Aryan mythology*, London, 1871.

****) *Zoological mythology*, London, 1872. 2 kötet.

De Gubernatis munkája az összehasonlító mythológiának különösen egyik érdekes pontját dolgozta fel minden részleteiben.

Annyi tudva volt a mythos-tudomány megalapítása óta, hogy a mythosokban szereplő állatok nemcsak véletlenül választattak, hanem hogy a mythos-alkotók szellemében ezen állatok egy különös jelentéssel bírtak, mely az illető mythos természetével összefügg. Így legkorábban ismerték fel azt, hogy a kigyó vagy sárkány rendszeren nem egyéb, mint a villám vagy az eső, és ha pl. Herakles vagy Perseus kigyót győz le, úgy ez nem mond egyebet, mint hogy a nap győzedelmeskedik a zivatar fölött. Ezen felfogás, az tudniillik, hogy bizonyos természeti tünemények bizonyos állatokkal hozatnak összefüggésbe, a legtovább tartotta magát fenn a nép képzeletében — hiszen mi is hányszor nem mondjuk hogy »bárányfelhő.« Az állatok mythosi jelentése azonban oly furcsa jelenségeket tár elénk, hogy igen nehéz feladat volt itt tiszta képét nyújtani a régi emberiség felfogásának. Milyen összefüggésben van pl. a számár a nappal, egy felfogás, melyet az árja (és mint ki lehet mutatni, a sémi) mythos oly gyakran mutat fel (pl. Midás számárfülei stb.). E feladattal a szellemdűs *de Gubernatis* birkózott meg, oly széles alapra fektetvén ebbeli kutatásait, hogy munkájában alapos feldolgozásban van előttünk azon egész anyag, mely (legalább árja téren) tekintetbe jő. Nincs elfeledve semmiféle nagy vagy kicsiny állat, mely a mythosban szerepet játszik, és minden előforduló eset egybevetéséből ki van fejtve az illető állatoknak jellege a mythosi kifejezésekben.

Már *Schwarz* *) is nagy figyelmet fordított a mythos-tudomány ezen kérdésére; de a mennyiben ő egyrészről csak a hellén és germán mondakörből indul ki, másrészről az állatországnak is csak egyes részleteit veszi fel, csak némi előmunkálataiként tekinthető *de Gubernatis* kimerítő tanulmányainak, melyekben nemcsak az árja mythosban előforduló összes állatok vannak tekintetbe véve, hanem melyek még az árja körön túl is némi odamutatásokkal szolgálnak. Így pl. hogy egyebet ne is említsek, a magyar nép mondából is megmagyaráz egyet mást és hébe korba a bibliai mondákra is tekintettel vagyom.

*) *Ursprung der Mythologie* első négy fejezeteiben.

III.

Eddig az új mythos-tudományi módszernek csak *nyelvészeti* oldalát emeltem ki. Valamint mai nap alapos nyelvészkedést nem képzelhetünk lélektani alap nélkül, úgy a mythos-tudomány is, sőt még nagyobb mértékben mint a nyelvészet, lélektani alapon indul. Hogy mily fontos a mythos-kutatásra nézve ezen alap, azt röviden egy példán akarom kimutatni.

Igen szembeszökő tünetény a legrégebbi mythosok szemlélése alkalmával az, hogy pl. az éj setétsége és a felhős, esőző ég között, vagy a hajnal és az estszürkület között a mythos különbséget nem tesz. Mindkettő a mythosi öntudat számára egy s ugyanazon tünetény. Midőn a nap legyőzi a zivatart, a mythos ezen tünetényről úgy ad számot, hogy azt mondja: a nap meggyilkolta az ellene fel-lázadó apát vagy anyát. Pedig csak úgy érthetni ezen kifejezést, ha figyelünk arra, hogy a mythos-alkotó ember az éj setétségét, melynek méhéből tör elő a nap világa, ez utóbbi szülőjének nézi. Hasonlóképen nem tesz különbséget a nap működését megelőző hajnalpir között és az esthajnal között, mely a nappal után áll be. Mindkét esetben tehát csak a tünetény jó tekintetbe, az *időre* pedig nem reflectál az ember. Ez egy nevezetes lélektani jelenséggel van összefüggésben, melynek valóságát a nyelvészi vizsgáldás ép oly bőven constatalhatja, mint a mythos-kutatás.

Ugyanis a kategoriák között legkorábban fejlődik ki az ember lelkében a tér kategoriája, és ennél csak később az időé. Már az állatok is térben különböztetik meg a tárgyakat, és a térben való felfogás a legelső öntudatos tette az emberi szellemnek. Hogy ezen categoria bir elsőséggel az ember szellemi kifejlődésében, azt bőven bizonyítja a nyelv. *Humboldt Vilmos* egy jeles értekezésében*) törekedett legelőször kimutatni, hogy a pronomen eredetileg a helyfogalomból indul ki. Igen sok, sőt mondhatnók, a legtöbb nyelvben a helyhatározó szavak használatnak ott is, hol idő meghatározásáról van szó. A finn *Kausi* például, mely *időszakot* jelent, eredetileg az *út, irány* értelmével bir, mint ezt *Budenz* kimutatta**). A ma-

*) *Über die Verwandtschaft der Ortsadverbien mit dem Pronomen.* Berl. 1830.

**) *Magyar Nyelvőr* 1875. 75. lap.

gyarba *előtt, után, -ig*, melyek a térbeli irány és határ megjelölésére szolgálnak, egyaránt használatnak az időviszony ugyanazon oldalának megjelölésére stb. Különösen pedig a sémi nyelvekben tapasztalhatjuk, hogy az időjelölő szók majd csaknem mindnyájan térbeli viszonyokat jelölnek eredetileg. *Sâm* (ott), *lifnê* (előtt), *acharê* (után), a héberben a tér fogalmáról, melyet eredetileg fejeznek ki, átvitettek az időviszony kifejezésére is. Az arabban van erre nézve egy igen érdekes szó. *Bejna jedej* . . . szószerint annyit tesz: *két keze között* (vkinek), de a térfogalom kifejezésére használtatik ily egyszerű értelemben: *előtt*; p. o. *Kuntu bejna jedejj al-melik*: a király előtt voltam, álltam. Nevezetes már most az, hogy az arab nyelvnek elég klasszikus szövegeiben is (pl. magában a koránban) találkozunk ily kifejezéssel: *bejna jedejj al-zemân*, ez v. amaz idő kezei között, azaz *előtt*. Ily példákon az ember legkönnyebben láthatja, mily másodlagos szerepe van az emberi szellem kifejlődésében az *idő* kategóriájának a *tér* kategóriája mellett. Az időt, midőn azt az ember legelőször megkülönbözteti, a *tér* szempontja alatt fogja fel *).

Ugyanezen lélektani jelenség az, melyet a mythosban észlelhetünk. A térben való megkülönböztetés a mythos-alkotás fokán már végbe ment. Azon nagyszámu mythosi kifejezések, melyek az *évr-*vel való összetételből eredtek, feltételezik azt, hogy a *tér* kategóriája a mythos-alkotó ember öntudatában kifejlődött legyen, míg az *időben* való megkülönböztetés még nem fejlődött ki az emberi öntudatban. Csak így érthetjük meg azt, hogy a mythos a hajnal-t majd a nappal anyjának, majd pedig leányának nézi. De más részről már az által, hogy a mythos a különböző tüneményeket egymáshoz rokonsági viszonyba hozza, mint anyát-leányt, testvéreket stb., az egymás után való *következés* felfogásának csirái vannak megadva és velük együtt az időben való elhelyezés legelső alapja van lerakva az emberi tudatban. Az egymásután következő tünemények t. i. a *causalitás* szempontja alatt sorakoznak egymás mellé az emberi tudatban és ezen *causalitás* felfogása az, mely az *idő* kategóriájának tudatossá válását előkészíti.

*) A német *Zeitraum* szó erre nézve igen tanulságos.

IV.

A mythos-alkotás, mint nem hiába hangsúlyoztuk, az emberi nem lelki életének legrégibb foka, legelső formája azon szellemi működésnek, hogy az ember a külvilágot saját énjétől megkülömbözteti és mint tárgyat helyezi saját öntudatával ellentétbe. A mythos-alkotás fokát, mely a nyelvalkotással egykoru *), nem előzi meg semmi más foka az ember szellemi fejlődésének, sőt éppen ezen foka az, melyből még soká a későbbi fejlődés kiindul, midőn a mythos mindig más-más alakban lép elő az emberi szellem fejlődésének mértéke szerint. A vallási és nemzeti eszme ébredése a mythosi képzetekből indul ki; mindketten a mythosból nekik megfelelő gondolatokat vonnak le, de maguk részéről megint ép oly erővel hatnak a mythos fejlesztésére.

Ezen culturtörténeti igazság úgy gondolom elég világos czáfolatául szolgálhat azon fejlődési schemának, melyet az úgynevezett *positivista* iskola, élén a tág pillantásu *Comte Ágost*, állított fel mint megingathatlan szentírását az emberi nem fejlődése történetének. Legujabb időben még a Comte legnagyobb tanítványa és utóda *Littré Ernő* **) fejtegette ezen fejlődési schemát az ember szellemi fejlődésének valamennyi nyilatkozatain és irányain keresztül, és *Németországban*, hol a *positivismusnak* különben nem akadt sok híve, *Twisten Károly* foglalta össze eredményeit ***). — Ezen fejlődési schema röviden abban áll, hogy az emberiség három fejlődési fokon megy keresztül. Előbb világnézetének a *vallási* felfogás ad irányt, egy második fokon a vallási álláspont kritikátlanságát a *metaphysikus* felfogás (vagy másként a *prioristicus*) váltja fel, míg az emberi szellemet évezredek tévelygéséből a *positiv* vagyis *tudományos* kísérleteken és tapasztalatokon alapuló felfogás szabadítja fel.

*) Már *Herder* tisztában volt ezen igazsággal; utána legelőbb *Schelling* adott neki kifejezést: »Beinahe ist man versucht zu sagen, die Sprache selbst sei nur die verblichene Mythologie, in ihr sei nur in abstracten und formellen Unterschieden bewahrt, was die Mythologie noch in lebendigen und concreten bewahrte.« (*Einleitung in die Philosophie der Mythologie.* 52. 1.)

**) *La science sous point de vue de la philosophie.* (Páris, 1873.)

***) *Die religiösen, politischen und socialen Ideen der asiatischen Culturvölker und der Aegypter dargestellt von Carl Twisten*, herausgegeben von Prof. Dr. *Lazarus*. (Berlin, 1872. Lásd különösen a *bevezetést*).

Egészen eltekintve ezen schéma egyéb belső gyengéitől, azt látjuk, hogy olyan szellemi fok van annak élére helyezve, mely az emberi nem lelki fejlődésének egy hosszú, *Comte* és követői által tekintetbe sem vett, korszak által van megelőzve: a *mythos-alkotó* kor által, melynek számára a positiv iskolának helye nincs. Az emberi nem nem kezdette meg lelki életét azzal, hogy *transzcendentális* eszmékkel foglalkozzék, hanem hogy öntudata elé hozza, lelke elé jelenítse a külvilág legközvetlenebb, mindenki által látható tárgyait és tüneményeit, és ezen öntudat elé jelenítésnek legelső formája mint láttuk a *mythos*. Csak lassu menettel fejlődött ebből a vallás, és ennek is csak igen késő foka az, mely az érzéki tapasztalat alá nem eső dolgokat fogadja be körébe. *Comte* rendszere ennélfogva hajótörést szenved az újabb összehasonlító *mythos-tudományon* és *vallástörténet* konstruálása képezi leggyengébb oldalát. Még legnagyobb tisztelői is e *Comte* által behozott úgynevezett *positivismusnak* is befogják látni, hogy nem egyéb mint merész félreismerése a *historia* menetének, ha az ember az ókor végére teszi a *monotheismus* keletkezését, midőn tudniillik a római birodalom romjaira a *katholicitás* eszméje épült *).

Ha a *mythos-alkotás* az ember lelki életének legeslegelső fokát képezi, úgy nem lehet az korlátolva csupán csak az *árja* fajra. Sőt midőn látjuk, hogy lélektani szükség, hogy a *mythos-alkotó* öntudat mindig csak bizonyos körből vegye tárgyait és hogy bizonyos módon és meghatározott irányban hasson reá a természeti tünemények egymáshoz való viszonya: úgy adva van egyszersmind azon igazság, hogy a *mythos-alkotás* anyaga és iránya nem csupán az *árja* fajon belül azonos, hanem *közös* tulajdona az egész emberiségnek. Nem mintha az emberi család akkor kezdett volna a *mythos* alkotásához, midőn még a különböző *ethnographiai* fajok nem voltak volt el egymástól, mert az *ethnographia* és *őstörténet* újabb eredményei **) bizonyossá tették, hogy a nyelv és ennélfogva a *mythos* is csak a *faji* élet bizonyos fokán keletkezett; hanem oly értelemben, hogy megengedve azt, a mit senki kétségbe nem vonhat, hogy a szellem fejlődésének törvényei s a lelki élet feltételei az

*) Lásd: *Cours de philosophie positive*. (Kiad. Littré E. Páris, 1869.) V. köt.

**) Müller Friedrich. *Allgemeine Ethnographie*. (Bécs, 1873.) 33. l.

egész emberiségre nézve ugyanazok, nem pedig ez ethnographia fajkülömbőség szerint különfélék: kell, hogy ugyanazon *mythos-anyaggal* találkozzunk azon ezerszinű néptörzsek között, melyeket egy jobb kifejezés hiányában sokan jog nélkül *túrániaknak* neveznek, és ugyanazzal a *sémi* népeknél, mint a milyen élénk lépett az árja népek gazdag mythológiájában. Az újabb mythos-magyarázó módszer kezdeményezői, ezen igazságra még nem lehettek tekintettel, mert elég munkát szerzett nekik tételeik keresztülvitele az árja népek egész nagy során keresztül. És azon körülmény, hogy soká elhanyagolták az anárja mythost ugyanazon szempont alatt nézni, a milyen az árja körön belül vált általánosan uralkodóvá, igen sok téves felfogást engedett átöröklődni egészen a legujabb korig. Ezen téves felfogások között a legnevezetesebb, és ezért csak ezt az egyet akarom itt kiemelni, azon nézet, mely a *dualisticus vallásformára* nézve uralkodik. Majd csaknem általánosan el van ismervé, hogy ezen dualisticus vallásforma, melyre nézve különösen a *persa dualismusból* szoktak kiindulni (*Ormuzd és Ahrimán*), azon *morális problema* feltevéséből eredt, melyre a rosznak, a bűnnek stb. eredete szolgáltatott alkalmat, és ilyenkor rendesen el szokták hanyagolni, vagy pedig egyáltalában véve kétségbe vonni azon bizonyosnál bizonyosabb tény, hogy a *dualismus* nemcsak oly művelt népnél találtatik, minő a régi persa volt, hanem találtatik igen gyakran a szellemi képzettség oly alsó fokán álló és még a természeti állapotból alig kiemelkedő törzseknél is minők az Algonquintörzsek, Irokézek, Zulukafirok, Hottentottok, Khondok, a Loangót és Nyugat-afrikát lakó törzsek stb.*). El szoktak tekinteni továbbá attól, hogy az, mit a persa dualismus már abstractabb általánosságban mond el, azt concret korlátoztságban feltaláljuk mindazon népmondákban, hol a *két testvér*, rendesen *ikertestvér*, egymás elleni harcza és az egyiknek győzelme a másik fölött beszéltetik el; egyszóval elszoktak tekinteni a dualismusnak, melyet csupán csak a vallás szempontja alatt fognak fel, *mythosi* eredetéről és hátteréről. Mert mindezen dualisticus felfogásoknak alapja nem más mint azon théma, melyet a mythos ezer meg ezer változatokban mond el, hogy a két testvér, a nap és az éj, a nap és a setétség, a vidáman fénylő és mosolygó ég és a komor, zivataros, setét ég, vijják azon párviadalt, mely az

*) Lásd: Tylor Edw. *Primitive Culture*. (London, 1872.) II. 287. kk.

ősemlékére a legközvetlenebbül hatott! És maga a persa dualismus is még dogmaticai hüvelyén is átsugáraztatja mythosi eredetét, midőn *Ahuramazdaót* (Ormuzd) összeköti a nappal, a világossággal, *Agromainyust* (Ahrimán) pedig a setétséggel, az éjjel, úgy hogy a persa dualisticus hitágazattannak kétféle szellemei, az Ormuzdfélék és Ahrimánfélék aszerint csoportosulnak, amint vagy a világosságot vagy a setétséget szolgálják *). Hogy mily hamis útra tévedezik azoknak felfogása, kik a dogmaticus dualismust nem szemlélik mint *vallási tovafejlését a mythosi alappelfogásnak*, azt leginkább láthatni azon férfiúnál, kinél jobban senki nem tanulmányozta a *parsismus* és az *eráni régiség* részleteit, *Spiegel Frigyes* erlangeni tanárnál. Ő az eráni dualismust csupán csak dogmaticus fokán kapja fel és aztán még azt sem tartja bizonyosnak és kétségen felülinek, hogy ezen dualismus az árja faj közös világnézetéből ered »*minthogy a vedákban egész hymnuszok találtatnak, hol a setétség mint a hajnal egyenjogu testvére van felfogva, anélkül hogy ellentétes természetük említettnek.*« Ezért *séini* befolyást is enged a persa dualismusra annál is inkább, minthogy ezt eddig »csupán csak Babylonra és Eránra nézve lehetett kimutatni« **).

Valóban valamennyi mythosi formák között leginkább ezen *harczokon*, melyeket testvér testvérről, férj feleségével vi, szemlélhetjük a mythosi szempontok és a mythosi irány azonos voltát a legeslegkülömbözőbb fajokhoz tartozó törzsek és népek között.

»Régi időkben«, így beszéli az eszkimó monda, »egy nagy eszkimó-hódító oly nagy hatalomra tett szert, hogy az égbe is repülhetett. Ily alkalommal egykor hugát is, egy csinos leánykát, magával vitte és azonkívül egy kis tüzet; melyből aztán a *napot* csinálta. Hosszu ideig teljes összhangzatban élt a két testvér, de későbben a fivér kegyetlen szokásokat vett fel és sértegette hugát. Eleinte ez nagy türelemmel viselte el bátyja rosz modorát, míg egyszer amaz tüzet vetett hugára és egyik orcáját megperzselt. Szépségének ezen csorbitására felbőszült a szelid leány, megszökött bátyjától és *holddá* lett. Azóta üldözni kezdé őt bátyja és üldözi mostan is.« Ugyanazon mythicus felfogás nyilvánul ezen eszkimó példában, mint

*) Ennek részleteit most legjobb átnézetben találhatni *Spiegelnél. Eranische Alterthumskunde*. II. kötet. (Leipzig, 1873.) 20—140. lap.

**) *Eran. Alterthumsk.* 19. lap.

a melyet az árja mythosokban találunk; az tudniillik, hogy oly két természeti tűneményről, mely egymás után következik közvetlenül és melyek közül az egyik kizárja a másikat, azt mondják, hogy a testvér kerüli testvérét, az egyik szerelmre gyulad a másik iránt, hogy ez kitér amaz elől, vagy hogy az egyik gyűlölségből üldözi a másikat. Mondják ezt a napról és a hajnalpírról vagy szürkületről, a napról és a holdról stb.

Ezen oly egyszerűnek látszó felfogás az anárja mondákat illetőleg, bármennyire is folyjon az a mythosnak fogalmából, mégis csak a legujabb idő szüleménye, és az ide vonatkozó kutatások eddig is csak megpendítve vannak még, mert teljes feldolgozásukat meg kellene előznie oly óriási mythos-kincs czéltudatos gyűjtésének, mely az ismert nem árja világ összes művelt és vad népeit és törzseit ölelné fel. Az e téren való kezdeményezés, vagyis inkább azon eszme megpendítése, hogy a *turáni* (nem szívesen használjuk ezen hibás kifejezést) mondák is csak azon irányban magyarázandók és csakis azon módszerrel tárgyalandók, a mely az árja mythossal szemben jutott érvényre, az *utolsó három évből* való és különösen két férfiú érdeme, kik ugyanazon időben, úgylátszik, egymástól függetlenül dolgoztak. Tudniillik *Müller Miksáé*, az összehasonlító mythos-tudomány körül oly lényeges érdemeket szerzett tudósé, ki e kérdéshez inkább sok oldalról, mintsem gazdag apparatussal rendelkezve szól legujabb könyvében »*Bevezetés a vallás tudományába*,« *) egy oly könyvben, melynek sok hibája mellett és daczára annak, hogy felületes pietisticus magatartása által oly nagy távolságban áll ezen úttörő tudós előbbi fényes munkálataitól, egyik legnevezetesebb érdeme az, hogy a turáni mythologia egy pár egymástól a legtávolabbra eső képviselőjén (eszkimó, hottentott) mutatja ki a *mythosi szempontok azonosságát*.

Müller mellett egy fiatalabb angol tudós, *Fiske*, ki magát a nagy mester tanítványának vallja, ugyanazon kérdésnek szentel egy essayt: »*A barbár világ mythosai*,« mely essay-gyűjteményében (»*A mythos és a mythos-alkotók*«) foglal helyet **). *Fiske* egyéb anyagból indulva ki mint *Müller*, ugyanazon eredményre jut.

*) *Introduction to the science of religion*. (London, 1873.). Le van fordítva németre és francziára. A főntebbi eszkimó mythos-példa is ezen munkából van véve. (382. lap angol ered.).

**) *Myths and Mythmakers*. (London, 1872.).

Brinton, amerikai tudós, 1868-ban az amerikai népek és törzsek mondáit gyűjté össze, fájdalom tudata nélkül a már akkor árja téren megalapított mythos-tudománynak (*»Mythes of the New World«* New York, 1868). *Brinton* gyűjteményéből kölcsönzi *Fiske* a maga adatait; kár, hogy mint a mythos-tudósok angol részének egyáltalában, a kérdéseknek inkább csak philologiai oldalát állítja előtérbe, míg nincs érzéke az iránt, hogy lényegileg egy pszichológiai törvény az; melynek valósulását mutatjuk ki, ha akármily fajhoz tartozó népek mythosainak azonos szempontjait derítjük fel.

Másfelől az amerikai és egyéb józan osztályozásnak sikeresen még alá nem vetett nyelvek összehasonlító ismeretének még nagyot kellene haladnia arra nézve, hogy az összehasonlító mythos-ismeret e téren is oly szilárd alapokon nyugodjék, mint nyugszik az árja téren, hol a nyelvészeti munka elősegítette és előkészítette a mythos-tudomány fejlődését.

Addig, míg az amerikai, afrikai stb. mythosi alakok nevei és azok jelentései nincsenek az összehasonlító és történeti módszer útján tisztába hozva, addig magának a mythosnak értelmezése is csak félig van megoldva. Itt van tehát a mythos-tudomány legközelebbi problémáinak egyike.

V.

Azokból, a miket eddig mint a mythosnak lélektani alapjáról hallottunk, önkényt az következik, hogy a *sémi népeknek* is hasonló értelmű mythosának kell lennie, mint az árja fajnak; hogy az, mit a sémiék mondáiból birunk, ugyanazon mythosi szempontokból ítélendő meg, és hogy annak ugyanazon mythosi alapra és eredetre kell visszavezethetőnek lenni. Feltűnőnek fogja a tisztelt olvasó találni azt, hogy ezt a sémiekre nézve külön hangsúlyozom. De úgy látezik, hogy épen ezen tekintetben nem oly általános a tudományos belátás, a mint az a mythos módszerből közvetlenül és visszautasíthatatlanul következne. A sémiekre nézve tudniillik egy pár év óta egy oly ethnographiai paradoxon vált sok helyütt uralkodóvá, mely fellépésének biztossága által a mythos-tudományra igen káros visszahatással volt. A *»Renan hypothesis«*.

A sémi philologusoknak régi idők óta meg volt az a hibája, hogy munkálataik tárgyaihoz csak fölötte külsőleges oldalairól já-

rultak és hogy nem is igen vetették fel azokat a népek életének mélyeibe ható kérdéseket, melyek a classica és későbbben az árja philológiát, fenkölt szellemekre nézve is a vele foglalkozásra méltókká tették. Egészen felrázta tehát a sémi philológiát hosszú álmából Renan, midőn egyik legjelentékenyebb művében »*Histoire générale et système comparé des langues sémitiques*« egy pár oly kérdést pendített meg, mely a szaktársakat rövid időre elvonta a philológiának legszárazabb provinciájától és a philologia anyagát és eszközeit bölcselkedési, néppsychologiai kutatásokra használtatá fel velük. Fájdalom, sokkal mohóbban kapták fel a hirtelen nyújtott alkalmat, mintsem kíváncsi lett volna, és önkényes hypothesisek által oly annyira megrontották hitelét az ilyféle tanulmányoknak hogy mai nap különösen Németországban már vállvonítva fogadnak minden kísérletet a Renan által megnyitott téren és a régi iskolának száraz empiristái már fel is találták a magasra törő hypothesisivadászok számára a »léleklátó« (Geisterseher) gúnynevet.

Renan ugyanis, abból kiindulva, hogy a sémieket egyrésről és az árjakat másrésről egymástól lényegileg különböző szellemi irány jellemzi, fel is állította nagy vonásokban azokat a kategóriákat, melyek szerint volna megítélendő és igazolandó azon különböző irányu világtörténeti fellépés és működés, mely határozott szint kölcsönöz ezen két faj képviselői históriai szereplésének. Felállított olyan általános jellemvonásokat, melyekről mindenki, ki fogékony az ily néppsychologiai meglepetések iránt, első pillantásra mélyen meg fog győzetni, — de melyekről, ha azokat a részletekben igazolni akarná, legalább is azt fogja mondani az alaposabb vizsgáló: »*ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes.*»

Ezen problematicus voltát az ily általános jellemzéseknek, melyek nem törődnek a részletek kicsiszterüségével, leginkább akkor látjuk be legjobban, ha két tudóst látunk ugyanazon feltevésből kiindulva, oly ellentmondó eredményhez jutni, a minőt azon példa mutat fel, melyet itt olvasóim tájékoztatására fel akarok hozni.

Renan, a mint később ismét lesz alkalmunk ez oldalról közelebb foglalkozni vele, abból indul ki, hogy a sémi faj lényegileg *monotheisticus* ösztönrel van felruházva, míg az árja népek a *polytheismus* felé birnak hajlandósággal. Ez Renán szerint onnan van, »hogy az árja népek a természeti tárgyakat és tüneményeket azok sokasága és különfelesége szerint szemlélik, míg a sémieket a termé-

szeti tárgyak változatdús különféleségét az *egység* szempontjából vezetik lelkük elé; amott a sokaság szétbontja az egységet, itt az egység összevonja a sokaságot.« Ezen tételt sokan úgy tekintik, mint a tudomány megmászhatatlan dogmáját, a melyhez még kétely sem férhet és *Renánnal* együtt hajlandók a következő okoskodást magukévá tenni:

»Miután a tudomány, lényegénél fogva köteles a tárgyakban megkülönböztetni és elemezni az egyes tünetkezési formákat és az egységet alkatrészeire felbontani, alapos analysis folytán a természet egészében felismerni a különböző tényezőket és elemeket: ennélfogva a tudomány csakis ott fejlődhetik, a hol a sokaság és különbféleség iránti fogékonyság már *instinctive* meg vagyon adva; a tudomány tehát ugyanazon létfeltételek alatt keletkezik és fejlődik, mint a polytheismus, és pedig csupán csak az árja, mint a kat' exochén polytheisticus faj kezdeményezése folytán. A monotheisticus sémi faj, minthogy a különbféleség iránt sem ösztöne sem érzéke nincsen, nem *tudományos* faj; a tudományok történetében nem is működhetett közre kezdeményezőleg, mert *egyesítő* ösztönénél fogva nem ismerhette fel a természetben a különbféleséget és sokaságot. Szóval a monotheismus légkörében a természet valódi megismerése nem tenyészhetik, úgy, mint egy általában véve öntudatos, tudományos ismeret csak polytheisticus világnézet kísérelőjeképen léphet fel.«

Körülbelül így Renának.

De nézzük már most az érem másik oldalát.

Nem is említjük a positivista philosophia megalapítóját, ki munkájának több helyén a tudományos tendentia tekintetében a monotheismusban kedvezőbb feltételeket talál, mint a polytheisticus vallásirányban, úgy hogy egyenesen a monotheismusban találja azon csirákat, melyekre később a metaphysicus irány közvetítése folytán a positiv azaz tisztán tudományos ismeretfok épült*). Nem említem bővebben azért, mert *Comte* más alapeszméből indul ki mint *Renan*, mert míg ez a faj veleszületett ösztönéből indul ki, addig amapnál a tudományos irány lábrakapása pusztán *chronologicus* dolog.

De halljuk egy szellemdús német bölcsésznek, ki *Renán* alapeszméjéből indul ki, nyilatkozatát e kérdésről. *Lange Frigy. Albert*,

*) *Cours de philosophie positive*. V. kötet. 90. 197. 324. lap.

a materialismus történetének megírója *), ki, úgy látszik, a monotheismus és polytheismus birodalmának felosztását eltanulta Renántól. Ő pedig épen azért, mert a sémi faj monotheisticus ösztöne által tűnik ki, ott találja a természettudományi világnézet csiráit. A sokisteniség minden egyes természeti tüneményt külön okra vezet vissza és így útjában áll a természeti erők működése okszerű és egységes szempont alatti szemlélésének; a monotheismus pedig mint azon világnézet, mely egyedül képes az emberben megindítani azon szemléleti módot, mely a természetben okokat és okozatokat keres, mely nem darabolja szét a természeti erőket, hanem felismerni törekedik mindenben az *egységes* okra visszavezethető törvényszerűséget, a mennyiben az ezer meg ezer kereken járó gép mozgását egy egyetlen mozgató erő működésének tulajdonítja, — a monotheismus, mondja, egyedül képes a tudományos vizsgálódást és a természeti törvények felkeresését megindítani. (»Wenn der Heide alles voll von Göttern sieht und sich gewöhnt hat *jeden einzelnen Naturvorgang als einen besonderen dämonischen Wirkungskreis zu betrachten*, so sind die Schwierigkeiten, welche dadurch der materialistischen Betrachtung in den Weg gelegt werden, tausendfältig, wie die Gliederung des Götterstaates *Der Monotheismus hat hier der Wissenschaft gegenüber eine andere Stellung.*« . . . »Wenn nun in freier und grossartiger Weise dem einen Gott auch ein einheitliches Wirken aus dem Ganzen und Vollen zugeschrieben wird, so wird der *Zusammenhang des Dinges nach Ursache und Wirkung* nicht nur denkbar, sondern es ist sogar eine *nothwendige Consequenz der Annahme*. Denn wenn ich irgendwo tausend und aber tausend Räder bewegt sehe, und nur einen einzigen vermuthete, der sie zu treiben schiene, so würde ich schliessen müssen, dass ich einen Mechanismus vor mir habe, in welchem jedes kleinste Theilchen in seiner Bewegung durch den Plan des Ganzen unabänderlich bestimmt ist.«) Épen azért tartja L. természeteszerűnek, hogy a monotheisticus muhammedának voltak azok, kik Európában a tudományos kutatást megindították, a mi szerinte kétséggkívül összefügg azzal, hogy »der Monotheismus Muhammeds der Schroffste war und sich vergleichsweise von mythischen Zutha-

*) *Geschichte des Materialismus*. I. kiadás. (Iserlohn, 1866.) 77. és 83. lap.

ten am freiesten hielt.« Említi ez utóbbi tüneményt elősegítő körülményül az *arabok* tudományos tehetségét is, a mi Renan szerint egyenlő volna: *fából való vaskariká*-val.

Ugy gondolom, ezen egy példa elég arra, hogy az ember belássa, mennyit érnek azon általános jellemzések, melyeket valamely tudós, eltekintve az egyedül mérvadó részletektől, bizonyos fajról nagyjában felállít; mily ellenmondó ítéletekre és következtetésekre nyújtanak alkalmat, és milyen bajos culturtörténeti dolgokban ilyen hypothesisekből kiindulni. És épen a sémieket, kiket Renán előtt tudományosan alig jellemeztek, voltak Renán után kiteve ily néppszichologiai merényleteknek, melyek közül mindegyik egy másik apró részletre támaszkodik, melyet a kérdés középpontjának tekint, elhanyagolván egy ezerszemű tüneménylánczolatot, mely lépten-nyomon meghazudtolja a constructiót. Ezen légvárak egy egész irodalmat teremtetek elő, melynek jellemzésétől ha megkimélem ezen »Közlemények« olvasóit, bizonyosan megbocsátanak, de melynek átolvasása kétségkívül meg fog óvni minden józan és művelt tudóst attól, hogy ezen »*léleklátók*« légiójában felcsapjon huszárnak *).

Azonban bármily eltérők, és mint láttuk, ugyanazon alapeszméből való kiindulásuk daczára, egymást kizárók és egymásnak ellentmondók legyenek is a sémi fajnak szokásos néppszichologiai jellemzései: egyet még is mint sarkalatos tételt majd csaknem mindnyájan el szoktak ismerni. Azt tudniillik, hogy a *sémieknek*, mint oly népeknek, kikben a monotheismus iránti ösztön velükszületett pszichologiai határozottság, nincs mythológiája az árjakkal ellentétben, kiknek mint polytheisticus ösztönnel biróknak, van mythológiájuk.

Czáfolgatták eleget azon tételt, mely a monotheismust oda itéli a sémieknak, a polytheismust az árjaknak. Viseltek mind a philologusok, mind a historicusok, mind pedig a mindnyájuk között

*) Csak a legeslegutolsó kísérleteknek felemlítését nem akarom elmulasztani: *Über Indogermanenthum und Semitenhum*. Eine völkpsychologische Studie von Johannes Röntsch. (Leipzig, 1872.). *Die semitischen Völker*, Versuch einer Charakteristik von Daniel Chwolson. (Berlin, 1872.). Erre vonatkozik Nöldeke cikke: *Über die Begabung der Semiten*. (Im neuen Reich, 1873.). Léon Hugonnet mindenen között leggyöngébb kis értekezése: *La civilisation arabe, défense des peuples semitiques en réponse a M. Renán*. (Genève, 1873.). Tán míg e sorok napvilágot látnak, még egy pá fog lepotyogni az égből.

legmakacsabb theologusok elég szenvedélyes háborút Renán ezen próton pseudona ellen. Rámutattak arra, hogy a sémiak legnagyobb részét polytheismus között találjuk mindig, és hogy a hébereket is folytonos küzdelemben találjuk a monotheismus ellen; rámutattak arra, hogy a sémi arabok csak a középkorban vették fel a monotheismust; rámutattak másrésről az árák közt mutatkozó monotheisticus irányra — mert hisz Plátóról és meg egy rakás egyéb indoeurópai bölcsről csak nem fogja senki sem mondani, hogy nem volt monotheista *).

De a mellett megmaradtak, hogy bizony sémi mythologia nincsen. Mily furcsának tetszhetik ezen dogma azoknak, kik a mai mythostudományi módszernek lélektani eredményeit elsajátították? Lehetséges-e *embert* gondolni a szellemi fejlettség bizonyos fokán a nélkül, hogy a mythosi eszmekörön keresztül ne ment legyen? Avagy lehet-e okos embernek mondani azt, hogy az emberiség bizonyos faja az által különbözik egy másik fajtól, hogy amannak van *nyelvalkító* ösztöne, ez utóbbi pedig nem birt nyelvet előhozni, hanem no hát mit hanem nyelvet? És ha ez utóbbi tétel tisztán *nonsens* volna; nem-e ép olyan furcsa, ha azt mondaná valaki (és ezt Renán mondja), hogy van faj, melynek lélektani alkata olyan, hogy soha nem birt mythost előhozni, midőn lelkét legelőször tölté ki tartalommal? Ép olyan, mintha valaki azt mondaná, hogy létezhetik emberi faj, melynek szeme éppen nem bír látni . . . De hát igaz, hogy R. szerint is a sémiak szelleme működött, de nem csinált mythost, hanem monotheismust, a mi annyi volna, hogy a sémiak átugrottak a lelki élet vagy négy-öt fokán, és mindjárt a hatodikat fejlesztették. És mégis R. az, a ki mondja, hogy a sémiak a kurtább lelkűek.

Az olvasó észreveszi, hogy ezen zsákutczába a Renán iskolája nem szorult volna, ha *először* a mythos lényegéről meg van azon helyes fogalma, melyet az összehasonlító mythos-tudomány képvi-

*) Azokat, kik e kérdéssel bővebben akarnának foglalkozni, az elleniratok egy egész seregére kellene utalnom. Legyen elég itt a legtalpraesettebbeket kiemelnem. A monotheisticus *ösztön* fogalmát lélektanilag megczáfolta *Steinthal* Zeitschrift für *Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* I. kötet, (1859.) a sémi monotheismus tényét meghazudtolta *Max Müller* Essays I. 297. ki a héberekre korlátolta. *Munk* Salamon a *Collège de France*-ban mint Renán utóda tartott *székfoglalójában* (1863.), a monotheismusnak Renán által történt méltatása ellen kikelt *Geiger Ábr.* (*Das Judenthum und seine Geschichte*, I. köt. Breslau, 1865.)

sel, ha *másodszor* nem zavarja bele a vallást a mythosba és ha végre *harmadszor* nem keveri össze e két szorosan megkülönböztetendő jelenséget: a *szellemi élet* eredetét az *irodalom* kezdetével.

Mert pusztán abból a tényből, hogy bizonyos népeknek Homérosuk és Hesiodjuk nincsen, még nem lehet következtetni, hogy mythosuk sincsen. Sok körülmény működik közre azon, hogy bizonyos időben irodalom keletkezzék; s ha keletkezett, hogy az utókorra maradjon. Ha véletlenül *Firdószi* nem eped a gaznevi szultán Mahmúd zsiros honoráriuma után, ma nem tudnók hírét Rusztemnek és Iszfendiárnak, és viszont ha véletlenül meg nem égetik a Ptolemaeusok alexandriai könyvtárát, (a melynek helyén mai nap az égyiptomi osztrák-magyar general-consulatus épült), akkor tán még dús gazdagabbak volnának európai múzeumaink papyroszgyűjteményei!

De mindenesetre egy a mythosból kiinduló irodalom hiánya még semmi esetre sem bizonyít a mellett, hogy ott, a hol hiányzik, soha semmiféle mythos nem lehetett. Tény az, és nem tagadhatja senki, hogy a sémi mythos kútfőit gazdagságra nevezve még egy füst alatt sem lehet említeni a görög, ind vagy germán mythos mellett. Mert a phónikiai nép votiv-táblái vajmi kevés mythosi anyagot szolgáltatnak, az aramaeus és az aethióp népeknek pedig alig van más irodalma mint olyan, a mely keresztyén időben keletkezett, az araboknak irodalma is mind a középkorból való és legnagyobb-részt — egy rakás költeményt kivéve — muhammedán jellegű. De ott van két ág, mely még reconstruálni enged egy nagy mythoskincset: a *mesopotamiai* (babylon-assyriai) és a *héber* ág. Az elsőre nézve, melynek köbe örökitett nagy irodalma, a jelen- és utókor tudósait hívja ki verejtékes megbirkózásra azon elemi nehézségekkel, melyeket csak elolvasása nyújt, már az is, a mit a legutolsó években fejtettek meg, jó anyagot biztosít azok számára, a kik nemcsak olvasni és lefordítani képesek azt, a mit évezredekkel ezelőtt rejtélyes vonásokkal karmoltak a mesopotamiai paloták falazataira, hanem egyszerűs mind olvashatnak azok lelkében is, kik a karczolatok között sétáltak és nehézség nélkül olvasták el azokat, mint mi az ujságot és a regényeket *).

* Ezen évben (1874.) az assyriologia körül oly sok érdemet szerzett német tanár *Schrader Eberhard* »Die Höllenfahrt der Istar« (Gieszen, 1874.) czimű

A héber ágnak pedig van egy kis régi irodalma, melynek megértése külső nehézségeket nem gördít elénk, mely ha nem is oly számmal mint az ind és a görög, de mégis ad elénk mondai elbeszéléseket, himnusokat stb. Ebből az tűnik ki, hogy a tudomány mai állása szerint lehet szó sémi népek mythosáról nemcsak elméletileg, de hogy van legalább is egy sémi nép, melynek positiv mythos-anyagáról ép úgy lehet szólni, mint a görögről: s az a *héber*. De még tovább is mehetünk. Még szon népeknek is, melyek nem hagytak reánk eléggé kimerítő mythos-anyagot, hagytak maguk után *nyelvet* és *költészetet*; és amint egyrésről a nyelv már *Schelling* szerint is abstract megkövesülése a mythosnak, úgy a költészet azon idők számára is, melyekben a mythosteremtés már rég megszűnt, megmenti egyes kifejezésekben, melyeket a későbbi műítészet rendesen *képletes* beszédnek nevez, a régi mythos egyes residuumait. Igy pl. elmondottuk az arabról, hogy egész irodalma a középkorból való, és hogy legnagyobb része muhammedán szellemű. És mindamellet a nyelv és a költészet még a szellemi tevékenység legősiebb korszakára enged visszanyulnunk. Ha az arab ember a setétséget *eltakarónak*, a napot *ugrándozónak*, *lótónak*, *futónak*, *utazónak* mondja, úgy ez egy mythosi gondolatkörre mutat vissza, mely szerint a setétségről egy kifejezést használtak, körülbelül olyat, hogy *eltakar* valamit (*aztán valakit*), a nap pedig épen úgy *utazik* mint *Odyseus*, vagy *megfutamodik* miként *Daphné* stb. Vagy ha ott találom, hogy a *besetédés* kifejezésére használt egy sereg szó annyit jelent, mint *gyenge szemmel bírni*, akkor a besetédésnek egy mythosi hátterét látom magam előtt, ugyanazt, melyet felfedezek, ha ezerszer találom e kifejezést: *a nap szemöldökei*. A nap tehát egy szem, melynek sugarai e szem *öldökei* és melynek látereje elgyengül, ha közeledik az alkonyat. Ez csak egy korlátolt kis példatár oly anyagból, melyhez csak okszerűen kell nyúlni, hogy bő aratással jutalmazza a munkást. De csakugyan *okszerűen* kell hozzá nyúlni, nem mint sokan, kik ily tárgyakhoz illetékeség nélkül hozzá mernek szólani, pusztán csak a rossz szótár lidérczei után indulva. Csak egy példát még arra nézve, hogy az arab nyelv mily bő kútforrás a mythosi szempontok felderítésére. Olvasóim legna-

munkájában egy igen kerekded assyriai mythos-körre derített fényt. Hasonló anyagot nyújtanak *Lenormant* francia tudós *Rémiers civilisations*. (Páris, 1874.) című értekezései. (*G. Smith* újabb felfedezései).

gyobb része ismeri ezen arab szót *káfír*. Hogy ne ismerne rá, ha megmondom egyszersmind, hogy ebből van eltorzítva ez a szó »*gyaur*«? Már most veszem ezen szó jelentéseit és látom, hogy az orákulum azt mondja rá hogy: »Dei beneficia abnegans, infidelis, Muhammedicae religionis dogmata negans *Nox Tenebrae Tenebrosa nubes* stb.« Már hogyan való egymás mellé ez a két jelentés: *hitetlen gyaur* és *setétség vagy éj vagy felhő*?

Úgyde az, kinek van egy kis theologicus sensusa, az mindjárt készen van a számadással. A ki *hitetlen*, az *setétségben* vándorol. Azért hát *egy* szó van erre *hitetlen*, és erre *éj*, *setétség*. Ámde csak egy elárvult példában találhatik e szó *káfír* használva e fogalomról: *setétség*. Ember legyen az arabok közt az, a ki megértene, ha alkonyatkor azt mondanám neki: *Elérkezett a káfír*, hogy mást akarok mint »*Jő a tatár!*« Inkább botot fogna, hogy elűzze a *gyaurt*, semhogy gyertyát gyújtana, hogy kivilágítsa azt a *káfírt*, a kire én gondolok.

Ez a *tő kfr* az arabban annyit jelent hogy: *befüdni*; *káfír*, az említett *tő* jelen részesülője: *a befüdő*. Az arab theologusok azt mondják, hogy a *hitetlen* azért neveztetik *káfírnak* azaz *elfüdünek*, mert Alláh hatalmát és jótéteményeit *elfüdi*, azaz el nem ismeri; és azért mondja a régi költő is az éjről hogy *káfír*, mert a régi ember az éjt egy *setétszinű függőnynek*, *paplannak* vagy *bundának* (az ujjur költő még *ingnek* is) mondja, melylyel a *világ* (már akár a *lux*, akár a *mundus* értelmében) *elfüdetik*. Reggel lassan-lassan »*elhengerítetik*« (ez nevezetesen a sémi mythos kifejezése) az a *setét függöny* vagy egyáltalában *elfüdő*, úgy hogy a nap világa fokozatosan mindig láthatóbbá válik.

A nyelv azonban csakis *általános* mythosi képzeteket tár fel előttünk, melyekből aztán mythosi kifejezéseket rekonstruálhatunk. Concrétebb anyaggal szolgál a költészet, a régi mythos örök letéteményese. Valamint a költői nyelvezetben megvan valami conservatismus a régi nyelvhasználat tekintetében, úgy anyagilag is sok tekintetben megőrzi a mythos kincsét, midőn ez már veszendőben van. És hogy az arab költészet ezen szempontból mily megbecsülhetlen kuforrása a mythosok kutatásának, azt mostan, midőn kiválszólag idevágó tanulmányt foglalkozom, igen sok példával bizonyíthatnám, ha ezen folyóirat volna a helye az ilynemű kútfőfejtegetéseknek. De hogy tételemet illusztráljam, mégis egy példát vá-

lasztok ki a sokból. *Al- Aggâg* arab költő leirván és feldicsérvén lovának sebes vágatását és a maga türelmetlenségét hogy szeretőjét láthassa, végül az akarja kifejezni, hogy egész éjjel szünet nélkül lovagolt és csak *a hajnal hasadtával pihent meg.* Ez utóbbi pár szót így fejezi ki: »*miglen a csillogó reggel jobb kezével belekapaszkodik a fekete éj sarkába.*» Ez nem pusztán költői kép, mert bizony képnek nem szép kép, még arab költői képnek sem. De ezen furcsa kifejezés okvetlenül mythosi szólás. A hajnal belekapaszkodik az éj sarkába, megfogja az éj sarkát és azt mondja: *menj útból, most én jövök!* A Mózes első könyvében is Jákób megfogja az Ézsau sarkát, mint a bibliában olvasott embernek azonnal eszébe jut.

Ez utóbbi párhuzam által önkénytelenül összefűztük volna fejtegetésünk fonalát a sémiektől *héber* ágával. Mert úgy gondolom, hogy ha sémi mythosról szólunk — már feltéve, hogy az, a mit a mythos hiányáról a sémieknél mondani szoktak, az hamis felfogás — akkor legpositivebb képet éppen a *héber*ek mythosáról alkothattunk. Mert itt már nem szorulunk csupán a nyelv és a költői nyelvezet kifejezéseiből vett adatokra, melyek ámbár támpontokat igen, de tartalom és kerekdedség tekintetében mindig csak fölötte általános és szakadozott képet nyújtanak, hanem vannak *elbeszélések*, melyeket ép úgy kell alávetnünk a mythos-tudományi módszernek, a mint alávetették neki a germán, hellén és ind mondai elbeszéléseket. A *héber*ek hős- és ősmondáihoz kell a mythos-tudomány módszerével járulni, és az, ki e feladatához kellő komolysággal nyúl, nem sokára tisztában lesz azzal, hogy a mythosi kutatások *héber* téren ép oly biztos eredményekhez vezetnek, mint vezettek *árja* téren. Mert okos ember nem tagadhatja, hogy a *héber*ek hősi és ősi alakjai csakis ugyanazon lélektani és nyelvtörténeti törvények útján lettek a nép szellemében hősökké és őssökké, a mint lettek azokká Odysseus, Herakles stb.

Eddig csak egy tudós akadt, ki e téren megkezdte a tudományos, módszeres kutatást: *Steinthal* *Heinrik* *), a ki a bibliai *Sámson* *mondát* elemezte. Minden részletek, a melyekre Steinthal ezen értekezésében fényt derített, megmutatták azt, hogy *Sámsonnak*, a *héber* Heraklesnek, harczi és szenvedési és végül megvakíttatása

*) *Die Sage von Simson.* (Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft. 1860. II. kötetében).

nem egyebek, mint a nap harczi a zivatar, a setétség és egyáltalában a napvilággal ellentétes tüneményekkel. *Sámson* nem a *nap* symboluma. Semmiképen! *Sámson*, e név maga nem jelent mást, mint a *nap* (*sema*), és csak azon korszakban lett a nép szellemében *személylyé*, midőn a synonymia apadása a mythosi alakok *személyitását* és a szoros értelemben vett monda keletkezését tényezte.

Jól tette Steinthal, hogy éppen a *Sámson* mondát választá fejtegetése tárgyául. Mert éppen *Sámson* az a mythosi alakja a hébereknél, mely valamennyi solaris alak között birja azon nevet, mely a synonymia fogyása után megmaradt mint neve a napnak és kizorítá a többi neveit, valamint a görög *Helios*, mely a mythoson túl is fennmaradt mint nomen appellativum, míg a nap többi neveiből a személyesítés processusa folytán *tulajdonnevek* lettek. *Sámson* solaris jellege tehát mind között a legátlátszóbb, úgy hogy ezen jelleghez semmiféle kétely nem fér.

Azt gondolta volna az ember, hogy *Steinthal* fényes kísérlete után *) a tudósok azonnal neki fognak menni a hébereknél gazdag monda-kincsének, reá alkalmazandók az új mythos-tudomány módszerét és fényt derítendők ilyformán a héber nép szellemi életének legelső eredetére. Azonban ez *Steinthal* óta mindmáig meg nem történt.

Nem véltem tehát sem fölösleges, sem pedig minden fontoságnélküli dolognak, a *héber mythos* kérdését egybekötve a sémi mythos némely pontjaival beható tanulmány tárgyává tenni és reményelem, hogy ezen munkámmal, melynek kidolgozása éppen midőn e sorokat írom, befejeztetésnek indul, sikerülend a héber mythos anyagára és egyszersmind a régi culturtörténet egy nevezetes és feldolgozatlan fejezetére fényt derítenem és az imént jelzett mythos-tudományi problémát csekély erőm mértéke szerint megoldani, és az összehasonlító mythos- és vallás-tudományt egy lépéssel előbbre vinni. Nem lehet ezen sorok célja e munkának egész tartalmát már egyelőre is átnézetileg bemutatni. Cikkem keretébe ezen tekintetben csak némely megjegyzés tartozik.

Már mondtunk fent, hogy a héber mythost illetőleg nem szorúlunk egyedül a nyelvanyagnak és a költészeti kifejezéseknek

*) Még a *Prometheus* mondáról írt értekezése is e kísérlet körébe tartozik. (u. o. 28. lap és kk., hol a Mózesmonda elemzésére ad St. némi útmutatást.)

megvilágosítására, hogy a mögöttük lappangó mythosi hátteret fellelevenítsük. Mert, a mint már jeleztük is, előttünk fekszik az ó testamentom könyveiben az elbeszélések egy egész halmaza, mely arra vár, hogy a mythos-tudomány egyedül helyes módszere fényt derítsen rejtélyeire. De mindamellet, hogy a positiv adatoknak hiányában nem vagyunk, és tán éppen ezért is, a *nyelvészetnek* munkája e téren annál háládatosabb és termékenyebb. Másrésztől itten is éppen úgy mint az árja mythos-tudományban a mythosi alakok nevei azok, melyeknek jelentése már magában véve megmondja, hogy mily jellegűek maguk ezen alakok, úgy hogy a név megmagyarázása is legtöbb esetben mértékadó kriteriumot nyújt arra nézve, hogy jól fogtuk-e fel a mythost vagy sem? Ime egy példa. Azt beszéli kútfoi okmányunk, hogy *Ábrahám* fel akarja áldozni fiát *Izsákot*. Az első név az eredeti nyelvében így hangzik *Áb rām*; annyit jelent: *magas atya*; a második így hangzik: *Jiszchá*, jelentése: *ő mosolyog*, azaz a mi nyelvünk szellemében a *mosolygó*. A régi ember, mint az árja mythos is mutatja, az éj és reggel váltakozását egy heves tusa eredményének szokta nézni, hogy az éjeli ég harczol az előtűnő hajnallal, a vidáman mosolygó napfénynyel, a mit aztán specialiter a héber ember így fejezett ki: »Ime a *magas atya* megölni szándékozik fiát (mert a hajnal az éj után következik, tőle születik) a *mosolygót*.« És hogy ezen mosolygó csakugyan a *nap*, azt a régi mythos egybevágó használata, sőt még a későbbi poesis is mutatja. Csak annyit, hogy pl. az *ind* mythos is *Ushas*-t, a hajnalt, a *mosolygó* melléknévvel említi (*Rigveda* VI. 64. 10.), hogy az *arab* nép románczokban minden pillanatban találkozunk e kifejezéssel: »közeleg a regg *vidám mosolyával*«, hogy az *ujgur* költő, kinek munkáját *Vámbéry* bocsátotta. közzé, szintén gyakran a reggel leírása alkalmával használja ezen kifejezést: »Mint egy *vidáman mosolygó*, úgy fénylett a világ,« mig estve »a világ *homályos ruháját ülti fel*.« (*Ujgurische Sprachmonumente* 238. lap), és hogy költőnk is így szól: »Majd meg'teli *vidám sugár*.« (*Arany J. Keveháza* 35) stb. És nevezetes, hogy még a későbbi héber hymnus is magáévá teszi ezen mythosi szólamot: »Az égben ülő *nevet*« (Zsoltár II. 4.), csak hogy itt nem a felkelő nap *vidám mosolya*, hanem a zivataristen vad nevetése forog fenn, azon istené, ki »*dühében beszél hozzájuk, és haragja által ijeszti meg őket*,« tehát ugyanazon vad, sardonicus nevetés, melyről Homéros mondja, hogy

Szünetlen nevetés támadt ezen isteni rendben
Látván Héfaisztosz futkosni körösleg a házban.

(Iliász I. v. 599. Vályi-Nagy F. fordítása).

Ezen példából látjuk, hogy a héber mythos megértésére kezét fogott a nevek nyelvészeti megfejtése az elbeszélés tartalmával. És hogy a mythosi elbeszélés, melyet felhoztunk, csakugyan nem vonatkozhatik más természeti tüneményre, mint arra, melyre értettük, mutatja ezen mythos egy másik verziója, mely szerint *Jephta fogadalmá következtében kényszerül feláldozni leányát*. Látjuk, hogy a mythos ugyanarra megy ki, a mire az Ábrahám és Izsák közötti viszony, arra, hogy az apa megöli gyermekét. Csakhogy amott az éjeli hős harczol fia, a mosolygó hajnalpir ellen, míg emitt a nap áldozza fel gyermekét. És hogy *Jiphtach* (ez a Japhta eredeti héber alakja) a régi héber nyelvben, (azzal tudniillik, mely a mythos-alkotással egykoru) a nap egyik neve, az jelentéséből tűnik ki a névnek. *Jiphtach* annyit jelent mint: *ő megnyit, megkezd* (t. i. az idő rendjét), valamint a római *Janus*, mely névkon ezzel *janua* = kapu, annyi mint a *megnyitó nap* *). Ezen magyarázatra tudom sokan fejcsóválással felelnék. De úgy gondolom, egyet fognak érteni velem, ha bemutatom *Jiphtáchnak*, a megkezdőnek, mythosi correlativumát *Jakobot*, kinek neve az eredeti nyelvben így hangzik *Jáqob* és annyit jelent: *az, a ki következik más után*. *Jiphtách*, a nap, mely megnyitja, megkezdi a napot, *Jakob* az, a ki utána következik. Ezen követő úgy születik, hogy *megfogja bátyjának sarkát* **), *Ezsauét*, a kivel folytonos küzdelemben van. Az ikertestvérek ezen küzdelme ismét csak a nap küzdelme, az éjjel és azon természeti tüneményekkel, melyek az éjnek társaiként szerepelnek.

Hogy *Ezsau* (ered. *Ésáv*) csakugyan naphős, azt nem nehéz belátni. A monda vadásznak nevezi őt, vörösnek, és olyannak, ki szőrfedte testtel született. Mind e három vonás, az árja és turáni mythosban kíséri folytonosan a solaris alakokat. Vadásznak nevezik a napot, mert sugarait *lövelli*, (*Herakles*, *Apollo*) a mely sugarakat *nyilaknak* nevezik. Vörösnek azért, mert a nap színe rendszeren vörös, sárga és egyáltalán *világos* a mythos nyelvén. A szőróstól

*) *Mommsen* Römische Geschichte. I. kötet. 168. lap. (5. kiad.)

**) *Köreti nyomdokát* valamint a *Régvedában* II. 38. 6. az éj, szávitrinak a napnak nyomdokába lép.

születő pedig a nap, mely sugaraival együtt jelenik meg az égboltozatán. Azért emeli ki a monda solaris hőseiről rendesen, hogy hosszú hajzatuak (a turániáknál: hosszú szakálluak), és midőn az *erőtéljes* nyári napot a télnek *bágyadt* napja váltja fel (hiemis *sol languidus* Lucretius V. v. 758.), akkor a régi héber azt mondja: a napnak *hosszú*, nyíratlan hajzata (Apollo a *nyíratlan*, *Phoebe crinés*), mely neki erőt kölcsönöz, megnyíratik *Delilá* által (e név a héber nyelvben annyit jelent: *bágyadt*).

Igy mutat rá a héber nyelv maga a mythosi alakok jelentésére és jellegére, és nem okozott nehézséget ily úton megérteni *József* (a szaporító), *Ráchél* (a bárány), *Lábán* (a fehér), *Kajin* (a kovács), *Abel*, *Jabal* (a szellő, az eső) stb. mythosi értelmét és nem került semmi erőlködésbe e nevek jelentését igazolva látni azon mondai elbeszélések által, melyek e nevekhez fűződnek.

Valamint a nyelvészet kulcsa a mythos-tudománynak, úgy másrésről a mythos nem egyszer bővíti a nyelv ismeretét. A héber nyelvnek nincs ismerve egész szókincse, mert vajmi korlátolt és quantitative csekély terjedelmű azon irodalom, melyből a szókincs meritethető. Tény ennél fogva, hogy a héberek régi nyelvének egy nagy része, mely ezen irodalomban nem foglaltatik, előttünk ismeretlen. Midőn a mythos-tudomány egyes nevek jelentését a mondában elbeszélt dolgok alapján hozzávetőleg és conjecturális módon visszahelyezi, ennél fogva bővíti a nyelv ismeretét is. Vannak skeptikusok, kik ezen eljárást igen olcsó bölcseségnek neveznék és eredményeit megbízhatóknak semmiképen sem fogják tartani. Ezek számára van egy példám, melyet mindenkor felszoktam használni azok ellen, kik az újabb mythos-tudomány módszerének a héber mondára való alkalmazását már láttatlanul is elítélik. Ott van a Genesisben azon elbeszélés, hogy *Skhem* szerelemre gyulad *Diná*, Jakab lánya iránt, és elcsábítja azt. (Genes. XXXIV. fejez.). Mint valamennyi szerelmi história, mely az árja úgy mint a héber mythologiában szerepel, (és tudjuk, hogy ezek között van egy pár elég förtelmes is, melyeknek mythosi bonczolása egyenlő az őskori emberek kedélyének becsület mentésével), úgy ez is vonatkozik azon égi szerelemre, melyre a reggeli hajnal a nap iránt (Lásd fönnebb: Apollo és Daphne), vagy ez utóbbi a hajnal iránt gyulad és mely azzal végződik, hogy a hajnal vagy meghal, megszűnik, midőn a nap eléri őt, vagy pedig azzal, hogy a szerelmes elrabolja szeretettjét és egyesül

vele (Zeus és Európé). A megemlitett héber mythosban ez utóbinak van helye, csak hogy itt a viszony úgy van előállítva, hogy a *hajnal* csábítja el a napot és egyesül vele. Hogy *Dinā* egyik neve a napnak, azt csak az összehasonlító nyelvtudomány módszerével lehet bebizonyítani, és azért e helyt apellálok az olvasók hiszékenységre. De hogy *Skhem* a hajnal neve, azt már csupán csak a héber nyelv anyagával is könnyű bebizonyítani. A héber nyelvben bizonyos helybe vagy bizonyos időbe való belépést, azt hogy valamit bizonyos helyen vagy bizonyos időben teszek, úgy fejezem ki, hogy a helynek vagy időnek nevét igévé változtatom. Ugy mint a mi nyelvünkben is *éjjel*-ezni, *telet*-ni, annyi mint az éjjelt, a telet eltölteni, úgy van körülbelül a héberben is, ha azt mondom ebből '*erebh* estve *ha-'arēbh* (belépni az éjjeli időbe) stb. De van egy szó *haskēm*, a mi annyit jelent *korán reggel*, *hajnalkor* tenni valamit; a mely igének nem akad az ismert nyelvkincsben főneve, mely reggelt, hajnalt jelent. Már most képzeljük, hogy a magyar nyelvből kivesszett volna ez a szó: *regg*, és csak ezen igében maradt volna meg *reggelizni*. Ugy-e azonnal azt mondanók, hogy ez a szó *regg* azt jelenti, hogy . . . no már azt, a minek ismerjük. Így a héberben is, hol tényleg nincs meg megfelelő jelentéssel az a szó, mely a *haskēm* igének megfelel. Mindenki jogot fog adni arra, hogy azt következtessem, hogy ezen szó egy *skhem* névre mutat, mely *hajnalt* jelentett. És csakugyan a mit a nyelvészeti combinatio kitalálgathat, azt a mythos fényesen igazolja, mely *Skhem* (a hajnal) és *Dinā* (a nap) között szerelmi viszonyt sző. Ime mily szép dolog a szerelem még nyelvészeti kérdésekben is!

Mindenki látja az említettem esetekből, hogy a mythos-tudomány új problémáinak egyike, a héber mythos, ép azon alapon oldható fel, a mely alapon túl esett a tudomány az árja mythos kérdésén. Nyelvészeti tapintattal és lélektani igazsággal kell és lehet kihámozni az őseredeti mythos-magot azon mondahüvelyből, mely azt betakarja, és kritikai elemzés folytán kell és lehet kideríteni azon mythosi kifejezéseket, melyeket a mondai alakok személyítése után még csak megkezdtek történeti pályafutásukat.

Ebben áll a héber mythos kutatójának második feladata. A mondák a mint a kútfőkben mai nap előttünk fekszenek, ethikai, vallásos, nemzeti színezetűek. Nem így és ily irányban keletkeztek. Kell tehát, hogy culturtörténeti tényezők működtek legyen közre

arra, hogy a régi mythos azon erkölcsi és vallásos színezetet felölelt, a melyben mi ismerjük azt. Ezen művelődés-történeti tényezők tisztába hozása, ámbár a történettudomány körébe tartozik, még sem választható el a mythos-tudomány kérdéseitől, melyek között természetesen nem alárendelt természetű azon kérdés is, hogy mily tényezők által indítatva, mily fokokon ment keresztül az ő mythos, míg mondává, legendává lett? És valamint a mythos kérdésénél a nyelvészet volt az, mely a mythos-tudománynyal kezett fogott, olyképen, hogy mindkét tudomány egymásnak szolgálatába állott: úgy ezen új kérdésnél a történelem lép a nyelvészet helyébe és a mint egyrészt a mythos fejlődésére kell fényt derítenie, úgy a kultur történelem homályos és kitöltetlen rovatai másrészt azon tüneményekből vonhatják adataikat, melyeket a mythos fejlődése bizonyos korszakokra nézve nyújt.

VI.

A mythos-történeti kérdés azonban a mythos-tudománynak még egy másik és a mythos-alkotás korszakába visszanyúló problémát keltett fel bennünk. *)

A mythosnak történeti fejlődése ugyanis nem azon pontnál kezdődik, midőn a nyelvtörténet azon korszaka, melyet a synonymia apadása jelez, a mythosi alakok *személyítését* vonja maga után és előkészíti azon harmadik fejlődési fokot, melyen a mythosi alakok már a vallási gondolkörre ébresztik: hanem magának a még teljes tisztaságában és eredeti jelentésében élő mythosnak is meg van története, tudniillik *alakulásának története*.

Ha igaznak ismerjük el, hogy a mythos nem egyéb, mint azon kifejezőmód, mely által az ősember a reá ható természeti tünemények jelenkezését, de még inkább azok váltakozását és egymásra való hatását, egymáshoz való viszonyát, megnevezi és jelöli: akkor igaznak fogjuk elismerni azt is, hogy a mythos minősége és iránya más-másnak kell hogy mutakozzék a mythos-alkotó emberiség culturfokaihoz képest. A cultura fokait nagyjában azon viszony haladó fejlődése jelzi, melybe az emberiség a külső természethez jut

*) Nagyrészt fennemlített könyvemnek: »*A héber mythosa. Mythologiai és vallástörténeti tanulmányok.*« VI. fejezete alapján.

Midőn valamely nép a nomádeletből kibontakozva a földmivelő élet fokára lép, legelső sorban a külső természethez való viszonya változott; ugyanez történt, midőn a vadászattal és halászattal foglalkozó ember a nomadismus fokára lépett, és midőn a természettudomány a jelen századdal a cultura egy új korszakát nyitotta meg a emberiség szellemi fejlődésének történetében, ismét a természethez való viszonyunk lépett egy új phásisba.

A mythos az emberiséget művelődésének legelső csirázásától kezdve egészen a legmagasabb művelődési fokokig kísérte, egyfolytán alkalmazkodva az emberiség szellemi látköréhez és mértéke szerint módosulva. A mythos hű tükre az emberiség világnézetének, mely sehova oly találóan nem veri vissza sugarait, mint épen a mythosra; sőt mondhatni, hogy a mythos azonos ezen világnézlettel, melyet semmi sem karol fel oly tökéletesen, mint épen a mythos. Anyaga és tartalma ugyanaz marad mindvégig, de iránya és minősége mindig az emberiség műveltségi fokához, világnézetének irányához fűződik.

Ezen történeti módosulás nyomai nagy művelődési korszakok apróbb részleteiben alig válnak észrevehetőkké; de nem kerülhetik ki a kutató szemét, midőn maguk a nagyobb művelődéstörténeti korszakok forognak szóban. Ezen korszakok, melyek között különösen három (az emberiség természeti állapota egybekötve a vadászat és halászat korával, aztán a nomád korszak és végre a földmivelés kezdete) egybeesik a mythos alakulásával, okvetlenül reá nyomja bélyegét azon mythosokra, melyek ezen korszakokban keletkeznek, és midőn ezen korszakok lenyomatát a megfelelő mythosban keressük, vagy inkább midőn minden korszaknak kiválasztjuk megfelelő mythosat, a mythos-tudomány *legujabb problémáját* tűztük ki. Azért mondjuk, hogy *legujabb problémáját*, mert tüzetesen ugyancsak Kuhn Adalbert egy legujabb értekezésében *) van röviden megpendítve azon megkülönböztetés, mely az árja mythos-körön belül a vadász-, nomád és földmivelő korszakra visszamutató mythos-elemek között teendő. Kuhn úgy véli a problémát megoldhatónak, hogy a mint a mythosban valamely alakra a vadászati élettel összefüggő kifejezések alkalmaztatnak, a megfelelő mythost a vadászati korba itéli, épen úgy járván el a másik két korszakkal. De ily eljárás-

*) *Über Entwicklungsstufen der Mythenbildung.* Berlin, 1874.

rás azon nehézséget vonná maga után, hogy ha következetesen keresztül vesszük, nagy zavart okozna a mythos történeti elemzésében, mert tudva van, hogy a régibb korszakkal együtt nem vész el azon terminologia, melyet életviszonyai teremtettek, hanem fennmaradnak azok azon életviszonyok elmulásának daczára; sőt maguk ezen életviszonyok sem múlnak ki akkor, midőn kizárólagosságuk meghaladtatik. Így pl. a nomád ember nem törüli ki szótárából a vadászatra vonatkozó szokat, sem pedig a földmivelő ember nem zárja ki foglalkozásából a vadászatot: csak ezen életviszony kizárólagosságát haladta meg, midőn a cultura egy magasabb fokára hágott. Hogy mily nagy tényező pl. a nomád élet jellemző körülménye, a marhatenyésztés és nyájtartás még a földmivelő stádiumban, azt sem constataálni, sem bizonyítani úgy gondolom, nem szükséges, és a vadászatról mindenki tudja, hogy a legmiveltebb életviszonyok között, ha nem is mint életfeltétel, hanem legalább mint *sport* tartotta fenn magát.*)

Mily zavart okozna ennél fogva, ha *Kuhnt* követve, a mythos korszakait oly élesen, mint ő, vágnók el egymástól? Ezen zavart csak akkor kerülhetjük ki, ha a művelődési korszakokat nem úgy akarjuk felismerni a mythosban, a mint vagy a vadászat, vagy a juhtenyésztés, vagy a földmivelés szerepel azokban, hanem azon magasabb világnézeti szempontok szerint, a melyek lenyomatát a mythosban észlelhetjük. A pásztor ember életét nyája után tarthatja csak fenn. Élelme azon legelő minőségétől függ, melyet nyája számára feltalál. A jó, friss, egészséges legelő az, mely szerény kíválmainak összeségét képezi. A borus égboltozat, mely számára esőt küld, az ő szemében azon barátságos elem, melynek győzelmét a fényes nap tikkasztó és legelőjét a bekövetkező szárazság által megrontó sugarai fölött folytonosan óhajtja. A nomád arab önmagát ezért *az eső fiának* nevezi. A nomád embert szüntelen vándorlásra utalja életmódja és élelmének keresete. A forró nap ezen szempontból kiindulva is, ellenségeképen lép fel. A csillagos éjjeli ég, a hold az, melyet barátjaként és ótalmazójaként tekint, és szí-

*) Hogy a régi korszak mennyire hat át ujabbra, azt a sémi faj körén belül a népnevekben is láthatjuk. A *héber*ek (ihrim) és a *philisztinusok* (plisim) nevei annyit jelentenek: *az ide-oda vándorlók, járók-kelők, azaz nomádok*. Ezen neveket megtartották még akkor is, midőn földmivelő és állandó lakhelyekkel bíró népekké lettek.

vesen engedi legyőzetni ellenségét, a nappal forró hevét az estve langyos szellője által, a nap fényében tündöklő eget a nomád ember számára nem borzalmas, hanem jótékony éjjeli setétség által, mely őt árnyékkal ajándékozza meg. A szellő, a felhő az éjjeli égen jelenkező égi tűnemények fogják tehát mondáiban elvállalni a kedvencz szerepét.

Már akkor nem úgy, midőn a nomád élet földmivelő életté fejlődik. A szélvész, a zivatar, a túlságos eső mind megannyi ellenségei a földmivelő embernek; a nap-hevítő sugarait, melyek a föld termékeit érlelik, örömmel üdvözli és szívesen engedi nekik oda a győzelmet a borus, a setét, az éjjeli ég fölött.

A nomád ember azért kezdi időszámítását az estével, és fűzi a *holdhoz*, az éjjeli ég királynéjához évszámítását, míg földmivelő népek a nappallal kezdik az időt és a nap szerint osztják be éveiket; amazoknál az éj, emezeknél a nappal a *prius*.

Valamint a nomád élet szükségképen megelőzi a földmivelő fokot, úgy a mythosnak is azon foka, melyen az éjjeli, a borúlt, a szellőző, az esős ég lép előtérbe, okvetlenül régiebb azon monda-foknál, melyen a fénylő nappali ég játsza a kedvencz szerepét. Ezen szempontból vélem megítélendőnek a mythos-alakulás első történetét, és e czikkemben ez alkalommal nem terjeszkedhetvén arra, hogy ezen tételmet példákkal illusztráljam, csak annyit akarok még ezen pontra nézve itten felemlíteni, hogy a nomád és földmivelő mythos említettem egymásután következése, az árja mythos egy feltűnő nehézségére is fényt deríthet. Tudva van ugyanis és mai nap általán el van fogadva, hogy az árja népek mythosának legelőkelőbb alakja, mely később a vallási fokon *istenné* fejlődött: *Dyaus*, a *Theos*, *Zeus*, mely alak felé központosult az indogermán ember összes csodálkozó áhitata: a *fénylő sugárzó ég, a nap*.

De nem kerülhette ki az árja mythos-tudomány művelőinek figyelmét, hogy minden árja népek között épen az ind nép az, mely itt kivételt képez. Náluk nem jut a főszerep *Dyû*-nak vagy *Dyaus*-nak (mint istennév nem is fordul elő), hanem *Indrá*-nak (az esőző ég; *indu* = csepp) és *Varuná*-nak (a borus vagy éjjeli ég; *var* = befödni). *Müller* ezen idegenszerű tűneményt úgy magyarázza, hogy Indra

kiszorította volna helyéből az ind nép legrégibb főistenét *Dyā-t* *), oly feltevés, mely általa kellőleg bebizonyítva nincsen.

Fennnt kifejtett nézetem szerint ezen tünemény is igen egyszerű megfejtést nyer. Az t. i. hogy az indeknél a »fénylő« helyét a »borús« és az »esőző« foglalja el, összefügg ezen népnek legrégibb, a Ganges és Indus partjain történt letelepedését megelőző pásztor nomád életével. A görög mythos egy a nomád életet meghaladott nép világfelfogását adja elénk, midőn főszereplője *Zeus* »a fénylő ég,« őrzője a szántóföldnek és az, ki gazdag aratást küld **), míg az ind mythos az esőt küldő Indra kitüntetése által a nomád foknak emlékét tartotta fenn, úgy mint a szanszkrit nyelvben is, a nyelvtörténet egy régibb fokát tünteti fel. De még tovább, magát a görög mythológiát nézve is azt látjuk, hogy *Zeus* uralmát megelőzte az *Uranos* uralma (*Uranos* azonos a szkr. *Varunával*) mint Hesiódból tudjuk. Különben is találjuk a görög mythosban nyomait a nomád foknak. Mindenütt, hol a solaris hős mint az éjjel fia mutattatik be, azaz, hol az éjjel a *prius* és a *nap* a következő, a nomád fok alkotásainak reminiscentiáit találjuk. (*Oedipus* és *Perseus* apagyilkossága). Ezen tételt kellett a héber mythosra is alkalmazni, midőn e téren a mythos-alakulás legrégibb története, mely a mythos megjegeczülését megelőzte, forgott szóban.

A földműveléssel kezdődik csak a tulajdonképeni cultura. Az állandó lakhelyre telepedő ember, talajára van utalva és abból kell előteremtenie mindazt, mire élelmének fenntartására szüksége van. Szerszámok és egyéb a természet által közvetlenül nyújtott eszközöket meghaladó segédszerek kitalálása egyrésztől, valamint másrésztől ez együttlakók között lassankint létrejövő rendezett és szabályozott viszonyok, legelőször ragadják ki őt, egyfelől a természeti tünemények ellenében való gyámoltalanságából, és teszik másfelől lehetővé, hogy a nomád élet korlátlan szabadsága és önkénye erkölcsös életnézetnek adjon helyet.

Valamint a földművelő korszak mythosa, mint kifejtettük, a *nap* alakjait helyezi előtérbe; úgy a mythosból kifejlődő vallás is kiválónan *nap cultus*. Sőt mi több, a földmivelő ember a *napra* vezeti vissza azon haladást, melyet a nomád élet culturfokával szemben

*) *Vorlesungen über die Wissenschaften der Sprache*. X. felolv. (II. 402.)

**) Welker. *Griechische Götterlehre*. p. 169.

megtett. Társadalmi rend és törvények a nomád emberre nézve, ki úgyszólván még nem is él társadalomban, tökéletesen fölöslegesek. A legelők, kútak stb. fölött keletkező vitákat nem egyszer mindenkorra megállapított törvények egyenlítik ki, hanem vagy a kar ereje, vagy pedig midőn a perlekedők békés természetűek, egymástól való elválás vagy egyébkénti kiegyenlítés. Egy igen találó példa erre nézve a Genesis könyvében a XXVI. fejezet 13—22. vers (Izsák és Abimelekh pásztorai) és különösen még a XIII. fejezetben 7—11. vers. »És egyenletlenség támadá Ábrám juhászai között és Lóth juhászai között . . . és szóla Ábrám Lóthhoz: Ne legyen czívakodás köztem és közötted, valamint az én juhászaim és a tied között, hiszen testvérek vagyunk! Nemde az egész föld előtted fekszik, váljal el tőlem; ha te balra indulsz, úgy én jobbra fordulok, ha pedig te mégy jobbra, úgy én bal felé tartok.«

Művészetek és mesterségek pedig a társadalom ezen fokán el sem képzelhetők, a nomád ember igényei oly korlátoltak lévén, hogy sátraival, nyájával és a számára való legelővel ki van meritve mindannak sora, a mi életének feltételeit képezi.

A törvények keletkezése, a társadalmi rend alapítása, a művészetek és mesterségek kezdete a földmivelő élet eredetével függvény össze, ezen javítások rendszerint a napistenekre vezettetnek vissza. Jól tudjuk ezt a rómaiakról és görögökről*), és régibb időben is belátták némileg ezen vallástörténeti tünemény létezését, csak hogy a mythos felfogása még oly zavart volt, hogy furcsán fogták fel a napistenek összefüggését is a művészetekkel és törvényekkel. Csak azon tudós férfiú nyilatkozatát akarom idézni, kinek jubilaumát nem rég ülte a művelt világ: »Inventores artium quarundam post mortem divinitatis honori cultus audivimus, grate quidem potius quam pie . . . Hinc Apollinem cithara, hinc eundem ipsum atque Aesculapium medicina, Saturnum Liberumque et Cerem agricultura, Vulcanum fabrica deos facit.« **)

Igy van ez a héber mythosban is. *Kajin* (azaz a kovács) ki megöli öcscsét *Hebelt* (a szellő, vagy *Jábál* az eső, mindkettő, mint a nomád élet alapítója emlittetik, Genes. IV. 2. 20.), *földmivelő*

*) *Orpheus*, a zene és a nap fia, híja az erdőkben élő embereket a városokba és művelt életviszonyokat rendez közöttük; *Vaivasavuta* az ind törvényhozó, mint a *nap fia* van bemutatva.

**) *Petrarca De vita solit. I.*

és az első *város-alapító*, Kajin a bolyongó, a ki midőn végig bolyongott, *Keleten* jelenik meg, mint minden bolyongó alakja a mythosnak (Hágar, Odysseus, Diana *omnivaga*, Cicero de Nat. Deorum. II. 27.) a nap egyik régi nevét viseli. Az általa alapított város, azon mythosi alak nevét viseli, *Chanôch*, Hénóch, a ki 365 korszakot él és egeknek száll, mint akár hány más solaris alak, (Genes. v. 23, 24), *Noë* (Noâch) »a ki az embernek nyugalmat szerez keze fáradságától,« az emberi társadalomnak megalapítója, az első, kivel törvények hozatnak összefüggésbe, mint tudjuk a legelső börtermesztő. Ő az, ki *felfödi szeméremrészét* (Genes. IX. 21.), a mely mythosi vonást csak úgy érthetünk meg, ha összehasonlítjuk azzal, a mit az ind hymnus *Ushas*-ról, a napról, mond: hogy »*feltakarja keblét*« *) azaz lehúzza testéről azt a takarót, mely által az éj láthatatlanná tette a napot, »széttépi *fekete ingét* és megnyitja fényes arczát« mint a tatár költő fejezi ki **). Ugyasintén a mestersegek és művészetek feltalálói, a mint a Genesis IV. fejezetében vannak felsorolva, homlokukon hordják solaris jellegüket. Így pl. (v. 22.) az ekevas első készítője *Kajin* nevét viseli.

A mi az árja és a sémi culturmondákról áll, ugyanaz áll azon népekről is, melyeket *Müller Miksa* turániaknak nevez. Legyen elég csak egy példa, melyet egy másik *Müller*, bázeli tanár, adathalmazából meritek: ***) a *muyszka* nép (lakik a terra firma *Bogota* nevű rónájában) *culturmondája*. »Midőn még hold nem létezett és a Muyszkák még vad állapotban éltek nem ismervén a földművelést, a vallást s az állami rendet, egykor reggel egy *szakállos* ősz jelent meg köztük, kinek három neve volt és ki ennek megfelelőleg három fejjel szokott ábrázoltatni. Ő tanította a vadakat a ruha használatára, a föld mivélésére, az istenek tiszteletére és az állami életre. Neje, ki szintén három névvel birt, ragyogó szépségű volt ugyan, de szörnyű mód gonosz és oly rossz akaratu, hogy férjének minden vállalatát megghiúsítani törekedett. Alattomos fondorkodásai által e nő csakugyan kivitte, hogy a *Funzha* folyó (most *Rio Bogota*) annyira megáradt, hogy az egész Bogota rónát egy nagy árvíz lepte el. Az embereknek csak egy kis része birt menekülni a vész elől a

*) *Rigvéda* VI. 64. 2. és 10.

**) *Vámbéry*. Ujgurische Sprachmonumente p. 218.

***) *Geschichte der amerikanischen Urreligionen*. (Bázel, 1867.) p. 423.

hegyek csúcsára. De *Bocsikának* már most felgyuladt jogos haragja és nejét örök időkre elüzé a földről és holddá változtatá őt. Azóta létezik a holdvilág. Bocsika ezután megnyitotta a sziklafalat, gátok által szárazzá tette a földet és a hátramaradt embereket művelni kezdé, *behozta a napimádást*, a papságot, számos ünnepeket, búcsújárást és áldozatokat rendelt. Az államok élére egy világi és egy vallási fejedelmet állított, *az évszámítást szabályozta* és 2000 évi élet után *Idacanzas* neve alatt *visszavonult*.«

Ime, a mit a monda közölje be nem látott, az amerikai culturmondának fővonása az éjjeli ég (hold), a túlságos esőzés, harcza a nappal *). A nomadismusnak földműveléssé, törvényes társadalommá való fejlődése. És ezen rend és törvényesség *a hosszú szakállu* istenre, (mint fönnebb láttuk, sugarainak mythosi elnevezése) a *napra* van vissza vezetve. A hold itt is mint egyébütt az áradásnak okaként szerepel. A nomadismus itt is *ellensége* a földművelésnek, melyet a nomád világnézet *isten átkának* és *sülyedésnek* tekint (Genes. III. 17.), mert a vele foglalkozó »arczának verejtékével eszi kenyerét.« „Ezen szerencsétlen ellenszenv a földművelés ellen, ugymond *Montesquieu*, a vadásznépekről **), oly erős, hogy midőn ellenségeik valamelyikét átkozni akarják, nem kívánnak neki egyebet, mint azt, hogy a földműveléssel kelljen neki foglalkoznia« És ezen ellenszenvet igen bő készlettel lehetne kimutatni a sémi népek legkiválóbbjainak, a *hébernek* és *arabnak* mythosaiból és vallási irodalmából.

Valamint a nomád culturfok mindig és mindenütt megelőzi a földművelő életet, úgy mindenütt, a hol vallás mutatkozik, a holdcultus okvetlenül megelőzi a napimádást ***), és ezen tünemény az ép jelzett művelődéstörténeti jelenséggel áll összefüggésben, nem pedig azon hirhedt *nőuralmi* elmélettel, melyet pár évvel ezelőtt alkalmaztak a régi cultur valamennyi jelenségeire †). A nomád héberek-ről is, Kanaanban való letelepedésök előtt, ki lehet mutatni az éjjeli

*) Ugyanez áll a *perui* cultur-mythosról, hol a nap két gyermeke *Mama Copas* és *Mama Oella* szerepel mint culturtanító. Müller u. o. p. 305.

**) *Lettres persanes*. CXX. levél.

***) *Spiegel*. (Ausland, 1872. pag. 4.). *Zur vergleichenden Religionsgeschichte*. I.

†) Bachofen. *Die Gynaikokratie im Alterthum*.

tünemények cultusát, és azon sovány positiv adatokból, melyeket a nomád héberek vallásáról leirunk az tünik ki, hogy abban a sátrak, a kigyó, Ábrám és Jákob alakjai nagy szerepet játszottak. *Kigyó* különösen a mythosban az *eső* neve, valamint a czikázó villámé szökő kigyó, (Jes. XXVII. 1.). *Szinaj* hegye (szin = hold), valamint az »*egek királynéjának*« (Jeremiás VII. 18. XLIV.) imádása egyenesen holdcultusra mutatnak vissza. De itt azon pont, hol a mythos-tudomány tiszte megszűnik és az összehasonlító vallástörténet köre kezdődik.

Dr. Goldziher Ignác.

Könyvismertetés.

Grammatik der Ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der andern Dialecte. Von F. J. Wiedemann, ordentl. Mitgließe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. St. Petersburg, 1875. XVIII. és 664. lap. (Ára 2 rubel, 60 kop. vagy 2 tallér 17 újgaras).

Eddigelé legteljesb és legkritikaiabb eszt szótár a' Wiedemanné (Ehstnisch-Deutsches Wörterbuch, St. Petersburg, 1869. nagy 4° 1672 hasáb, meg három hasábu CXLI. lap, melly utóbbi a' német betűsoros szókat tartalmazza). Ez idén ugyanaz író egy eszt grammatikát ad, melly minden eddigieknél jóval teljesebb és tökéletesebb. Az eszt nyelv barátjai tehát mindenütt, de kivált Eszt- és Lívországban, nagy köszönettel tartoznak Wiedemannnak. O a' nyelvet úgy fogja fel és tárgyalja, a' mint most valósággal van, 's ezzel is méltán hiszi, hogy megérdemli azoknak háláját is, a' kik a' történeti nyelvtudománnyal foglalatosságok, mert azok kénytelenek a' mostani nyelvet fogadni el kiindulásul. — A' Bevezetésben Wiedemann az eszt grammatika történetét hozza elő, 's azután a' nyelvjárásokról és irodalmi nyelvről beszél. Az eszt nyelvet mintegy 800,000-en beszélik, kik nagy területen laknak. A' nyelvnek azért is sok járása van, mert a' XVII. századig irodalma nem volt; a' nélkül pedig minden nyelv számtalan helyi nyelvre oszlik. Ez úgy van az eszt nyelvben is. Két fő idoma uralkodik mind a' mellett, a' *revali* és a' *dorpati*. A' régiebb iratokból az tetszik ki,